

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Každodenní život dětí ve městě (14. – 16. století)
v ikonografických a hmotných pramenech**

The everyday life of children in town (the 14th - 16th centuries) in
iconographic and material sources

Petra Soukup

Praha 2020

Vedoucí: PhDr. Roman Zaoral

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8.7. 2020

.....

Děkuji PhDr. Romanovi Zaoralovi za konstruktivní vedení mé práce, užitečné připomínky i rady, které mi po celou dobu mé bakalářské práce poskytoval. Moje poděkování patří taktéž mé rodině za trpělivost a podporu po celou dobu mého výzkumu.

OBSAH

I. ÚVOD.....	5
1.1. Předmět a cíle výzkumu	5
1.2. Charakteristika pramenů	8
1.3. Charakteristika literatury.....	10
II. TEORETICKÁ ČÁST	13
2.1. Použité výzkumné metody	13
2.1.1. Kritika pramene a heuristika	13
2.1.2. Metoda komparace	13
2.1.3. Využití ikonografie v historiografii.....	15
2.2. Teoretický koncept.....	19
2.2.1. Dějiny každodennosti	19
2.2.2. Historická demografie	19
III. EMPIRICKÁ ČÁST	20
3.1. Jak se žilo dětem ve městě 14. – 16. století	20
3.2. Rodina pozdního středověku.....	22
3.3. Měšťanský dům jako místo pro život dítěte.....	24
3.4. Každodenní život dítěte od prvního výkřiku do školních lavic a od úsvitu do večera	25
3.4.1. Rané dětství (infantia)	25
3.4.2. Věk řeči a her.....	33
3.5. Hry a hračky pozdního středověku	35
3.6. Nebezpečí, úrazy a podezřelá úmrtí	44
IV. Závěr.....	50
V. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	53
5.1. Prameny:	53
5.2. Literatura:	54
5.3. Jiné online zdroje	58
VI. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	60

I. ÚVOD

1.1. Předmět a cíle výzkumu

Bakalářská práce se zabývá ikonografickým materiálem s tematikou každodenního života dětí ve středověkém městě 14. až 16. století. Jde tedy o text monotematický, kde předmětem je studium ikonografie běžného života dětí a jeho pravidelného rytmu včetně věcí, s kterými si děti hrály a kterými byly obklopeny. Velké události či životy známých a velkých osobností toto téma zpravidla pomíjejí. Období dětství reprezentuje pouze část konkrétního lidského života, který vede k dospělosti, popřípadě k předčasné smrti. Dějiny dětství lze ale také hodnotit jako dějiny dlouhého trvání (*longue durée*), což představuje čas pomalých změn, který byl spojen s tradicemi a zvyklostmi a také určen rolí uvnitř rodiny, a to ve všech společenských vrstvách po celá staletí.¹

Má práce si klade za cíl rekonstruovat každodenní život dětí ve středověkém městě a přiblížení samotného dětství středověkého člověka našemu pohledu. Dále jsem chtěla zmapovat dětský svět v jeho mnohotvárnosti jeho projevů na teritoriu měšťanského prostředí Evropy a v časově ohraničeném úseku společenského vývoje 14. – 16. století. Základem výzkumu mi bylo studium ikonografických databází, kde jsem vyhledávala vhodné náměty v iluminovaných rukopisech, nástěnných i deskových malbách a dřevorytech. Další zdroje výzkumu byly hmotné prameny z archeologických výzkumů, s přihlédnutím k dalším dostupným historickým pramenům. Jako hlavní opora v mém výzkumu jsou předměty každodenního života, kterými byly děti obklopeny, zejména pak dětské hračky a hry. Pomocí těchto pramenů se snažím odpovědět na řadu otázek v tomto výzkumu:

1. Jak vypadal dětský život ve městě od narození do sedmi let?

- Jak se děti rodily? Jak s nimi bylo zacházeno po porodu? Do čeho byly děti ukládány ke spánku? Jak byly oblékány? Jak se stravovaly? Jaká byla hygiena?

2. V jakém rytmu se den dítěte v městském prostředí odehrával?

- Kolik času měly děti na zábavu?
- Jaké existovaly druhy hraček, jak vypadaly a z čeho se vyráběly?
- Jak vypadal prostor na hraní pro středověké dítě ve městě?
- Jak se řešila bezpečnost dětí?

---

¹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s.14.

3. Jaké místo děti v pozdně středověké společnosti zaujímaly?

- Lišil se život chlapce a dívky?
- Jaký postoj k dětem zaujímala církev?
- Jaký byl vztah rodičů k dětem?

Po řádné úvaze jsem se rozhodla soustředit na dokumentární materiál vzniklý na území střední a západní Evropy. Důvodem byl velmi bohatý obrazový materiál zejména z prostředí italských, francouzských, nizozemských a německých měst. Podobně jako Václav Husa totiž vidím riziko v užším vymezení prostoru pro bádání kulturních jevů, neboť „organické struktury vztahů“ vznikají a rozšiřují se i mimo hranice jednoho státu či regionu.²

Pozornost věnuji období 14. – 16. století. Bohatý obrazový materiál z této doby umožňuje nahlédnout do soukromého života dětských aktérů a rekonstruovat tak se značnou přesností náplň jejich všedního a svátečního dne. Ve sledovaném období se vedle náboženských témat začínají na obrazech objevovat také některé světské motivy, jak je známe například z kalendářních iluminací, tak zvaných hodinek.³

S nástupem renesance se začínají vedle motivů křesťanských uplatňovat na obrazech i motivy světské: v Itálii od 14. století, v záalpském prostoru od druhé poloviny 15. století například i fresek na kostelních stěnách. Neboť tyto malby již nevytvářeli jen samotní mniši či malíři-klerici, ale podíleli se na nich i umělci-laici. Z hlediska tématu je podstatný způsob vyobrazení dětí v malířství. Po celé mnou sledované období se dítě zobrazovalo jako malý Kristus, který ale vypadal spíše jako malý dospělý, který se žehná. Jeho gesta, vizualizace i tvář se běžnému dítěti nepodobala.⁴ Vedle tohoto tradičního pojetí se ale objevuje i zobrazování reálných dětí, a to v zemích, které byly zasaženy reformací, zejména v Nizozemí.

Za horní časovou hranici jsem zvolila konec 16. století. V tomto období docházelo k rozmáhání se knihtisku a tím upozadění barevných a velkolepě vyobrazených maleb a poutavých obrázkových příběhů v iluminovaných rukopisech.⁵

---

² HUSA, Václav, PETRÁŇ, Josef a ŠUBRTOVÁ, Alena. *Homo faber: pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967, s. 8.

³ Tamtéž, s. 19.

⁴ NODL, Martin. *Dětství v předmoderní době*. In.: Souvislosti 4, 1996, s. 11.

⁵ HUSA, Václav, PETRÁŇ, Josef a ŠUBRTOVÁ, Alena. *Homo faber: pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967, s. 9.

Období pozdního středověku a počátků raného novověku (14.-16. století) je dobou rozmachu hospodářské, společenské i politické moci měšťanstva. A jsou to právě sebevědomí bohatí měšťané, kteří prostřednictvím cechů a tovaryšských korporací objednávají díla tohoto charakteru, který nám dává možnost nahlédnout nejen do jejich pracovního, ale i rodinného života.⁶ Sociální rozdíly pozdně středověké společnosti ve městě byla velké, z toho důvodu se soustředím zejména na děti z kupeckých a řemeslnických rodin, neboť ikonografické prameny poskytují o početné, avšak velmi různorodé skupině lidí na okraji společnosti jen minimum informací.

Život dítěte ve středověku byl ztížen kritickými hygienickými podmínkami, morovými či jinými epidemiemi, válkami nebo extrémním nedostatkem kvalitní potravy, což vše zapříčiňovalo vysokou dětskou úmrtnost. Jako každá jiná sociální skupina i děti měly svůj vlastní svět se svými pravidly a specifickými hodnotami, který si aktivně vytvářely.⁷ Ve své práci jsem se snažila vyhnout generalizacím o středověkém dítěti, jako například tvrzením, že se rodiče o děti málo starali nebo je nemilovali, a proto jsou zde zastoupeny děti jak z majetných vrstev obyvatel města, tak i těch nemajetných, kteří ale tvořili podstatnou část městského obyvatelstva.

Soustředit se budu pak na děti od narození po hranici sedmi let, tudíž na etapu dětství vycházejícího z konceptu Isidora Sevillského (560 – 636), nazývaná *Infantia*.⁸ Pro toto omezení jsem se rozhodla z toho důvodu, protože pro řadu dětí skončilo období bezstarostné zábavy. Nejenže byly děti více zapojeny do pomoci v domácnosti, ale také začalo období přípravy na budoucí povolání. Chlapci z movitých kupeckých rodin nastupovali do škol, jiní se učili řemeslu a ti nejchudší se začali živit jako námezdní pracovní síla. Zároveň se v tomto věku začala diferencovat výchova chlapců a dívek. Dívky se učily typickým ženským pracím, jakými byly předení, šití a vaření. Věk sedmi let byl tedy prvním krokem do světa dospělých. Taktéž církve vnímala hranici sedmi let jako určitý přechod do světa dospělých.⁹

Každodenní život středověkého dítěte plynul spontánně v časových cyklech: denním, ročním, životním¹⁰. Pro většinu obyvatel to bylo od úsvitu do setmění, neboť se

---

⁶ Tamtéž, s. 21.

⁷ VÉLOVÁ, LUCIE. *Úvod do „Archeologie dětství“*. Historia 1-2, roč.72. Praha: Národní muzeum, 2018. s.62-77.

⁸ NODL, Martin. *Dětství v předmoderní době*. In.: Souvislosti 4, 1996, s. 10.

⁹ Poznámka: Podle usnesení IV. lateránského koncilu z roku 1215 dítě mohlo přijít k prvnímu svatému přijímání již v sedmi letech. Tento přístup se změnil až v 16. století. Tamtéž, s. 24.

¹⁰ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II. (1): Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum, 1995, s. 34.

šetřilo světlem svíček. Od 15. století se začala šířit regulace času věžními hodinami¹¹. V majetnějších domácnostech se objevily v podobě miniaturních věžních hodin. Pro zbytek městského obyvatelstva to ale byly zvony v kostele, které udávaly časový harmonogram dne rodiny. Zvony ve středověkém kostele měly pro obyvatelé města velký význam: neurčovaly jen rytmus dne a noci, ale také byly důležitou součástí v ohlašování důležitých politických nebo společenských událostí (napadení města, oslava svátků, mší nebo smrt či narození člověka).

Pojem životní cyklus je myšlen jako systém pravidel, který byl uspořádán do jednotlivých úseků života, kde velkou roli hrály zvyky.¹² Ve středověku můžeme najít v ikonografickém vyobrazení běh života jako „kolo života“ nebo „kolo Štěstěny“, za jejichž pohyb měla být zodpovědná právě Fortuna ve spolupráci s Bohem (obr. 1). Kolo štěstí v českém prostředí je například vyobrazeno na titulní straně česky vydané knihy: *Kniehy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí* od Francesca Petrarky (Praha, Tiskař Pražské bible 1501). V horní části dřevořezu sedí Petrarka u svého psacího stolu a pracuje. Vedle něho v levé části můžeme vidět ruku osudu, která pohání kolo ve spodní části obrázku. Na samotném kole je znázorněno šest osob, ty symbolizují šest věků života. Každý věk člověka měl dle biblického řádu přesně vymezené místo a čas. To, co bylo dovoleno a zakázáno, bylo přesně udáváno kolektivním duchem společnosti. Prostor pro osobní individualizaci byl malý, dalo by se říct žádný.

1.2. Charakteristika pramenů

Primárním ale ne jediným pramenem mé práce jsou obrazové databáze, a to jak české, tak především zahraniční provenience. Jedná se zejména o iluminované rukopisy, deskové malby nebo dřevoryty. Předmětem výzkumu je materiální kultura spjatá s dětstvím, proto dalším neopomenutelným pramenem jsou i archeologické výzkumy. V tomto textu jsem se soustředila na analýzu ikonografických a archeologických pramenů. Literární prameny jsem ponechala stranou, proto jsem si vědoma, že tato práce může mít limitující pohled na danou problematiku. Z tohoto důvodu je nutné se mít na pozoru při uvádění a formulování jakýchkoliv závěrů.

---

¹¹ ORME, Nicholas. *Medieval Children*. New Haven: Yale University Press, 2001, s. 68.

¹² PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II. (1): Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum, 1995, s. 148.

Dobové ikonografické materiály nemají tedy pouze hodnotu uměleckou jako vhodný ilustrační doplněk v knize, ale také jsou nenahraditelným pramenným svědectvím o dětském světě. Ačkoliv vyobrazování dětí z městského prostředí nebylo primárním cílem umělce pozdního středověku ani počátkem novověku, lze je studovat skrz jiné témata vázaná například na biblické příběhy ze Starého a Nového zákona nebo tam, kde se začala objevovat tematika z městského například pracovního prostředí.

Stěžejním obrazovým dílem mé práce je olejomalba s názvem *Dětské hry* (Kinderspiele) od renesančního malíře Pietera Bruegela staršího. Jeho dílo se nachází v Historickém muzeu umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum Wien), kde nalezneme i jeho online databázi s obrazy Pietera Bruegela.¹³

I další obrazové databáze, které byly pro můj výzkum významné jsou povětšinou zahraniční. Jako první bych uvedla online verzi Francouzské národní knihovny (Bibliothèque nationale de France), která se jmenuje BnF Gallica.¹⁴ Zde jsem objevila pro moji práci velmi zajímavý francouzský rukopis: Hodinky rodiny Ango ((Heures de la famille Ango)¹⁵, který obsahoval bohaté iluminace dětí z měšťanského prostředí. Tento druh rukopisů vznikl na objednávku zámožného zadavatele, aby mu sloužily jako příručka krátkých modliteb pro jednotlivé dny kalendářního roku. Díky iluminacím mají také svou nenahraditelnou dokumentární hodnotu. Iluminace k jednotlivým měsícům zpravidla předcházejí vlastní text modliteb. V tomto období měly dvě funkce: jednak se využívala jako chronologická pomůcka v liturgii zejména v žaltářích, dále pak i v praktickém životě.¹⁶ Kalendáře obsahovaly různé vyobrazení, které symbolizovaly jednotlivé měsíce v roce aplikované na potřeby v zemědělství jako různé pranostiky nebo jako výklad prastarých zodiakální znamení. Tento druh pramene se objevoval spíše jen v západní Evropě, neboť pořizovací cena takového dokumentu byla velmi vysoká.

Druhá hojně využívaná databáze pro moji práci patří anglické knihovně v Oxfordu: The Bodleian Library, která se řadí mezi nejstarší v Evropě, a funguje zejména pak jako hlavní vědecká a výzkumná knihovna pro Univerzitu Oxford.¹⁷

---

¹³ KUNSTHISTORISCHE MUSEUM WIEN. [online]. Dostupné z: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

¹⁴ BNF GALLICA. Francouzská národní knihovna. [online]. Dostupná z: <https://gallica.bnf.fr/accueil/en/content/accueil-en?mode=desktop>

¹⁵ BNF GALLICA, Bibliothèque nationale de France. [online]. [cit. 4.3.2020]. Dostupné z: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105326038/f141_image

¹⁶ The J. Paul Getty Museum. The Medieval Bestseller: Illuminated Books of Hours. [online]. 29.10.2002. [cit. 4.8. 2020]. Dostupné z: <http://www.getty.edu/art/exhibitions/books/>

¹⁷ DIGITAL BODLEIAN. The Bodleian Library. [online]. Dostupné z: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/>

Z výše jmenovaných databází, ale nejen z těchto, jsem čerpala většinu obrazového materiálu, které zachycovaly různé dětské motivy či výjevy: hry, hračky, nábytek ale i to, jak byly děti krmeny, oblékány, jaká byla jejich hygiena nebo jak byly chráněny?

Významným a neopomenutelným pramenem v tomto textu mi byly i archeologické výzkumy Zdeňky Měchurové, která publikovala řadu prací s obrazovým materiálem na téma středověké hračky.¹⁸ A dále katalog ze středověké výstavy z Plzně od Aleše Hocha, z kterého jsem čerpala několik fotografií exponátů dětských předmětů.¹⁹ Zejména díky těmto autorům (ale nejen těmto dvěma), kteří publikovali konkrétní exponáty hmotných pramenů z archeologických vykopávek jsem byla schopná konfrontace některých předmětů s ikonografickým materiálem. Týkalo se to především hraček: figurální plastiky koníčků, panenek, chraštítek a hracích kuliček, dále ale také miniatur zbraní a dále například kolébek nebo nočníku.

1.3. Charakteristika literatury

Tematicky pro mě byla inspirací velmi komplexní publikace o dětech a dětství každodenního života od Dany Dvořáčkové-Malé, která vznikla v rámci grantového projektu Historického ústavu AV ČR v roce 2019. Tato publikace sledovala fenomén dětství ve všech sociálních vrstvách ve městě i na venkově od středověku až na práh osvícení v prostoru střední Evropy. Tato obsažná publikace vzešla z impulsu vytvořit knihu, která se nebude zabývat jen úzce vymezenou problematikou dětského života, ale jejím komplexním světem. Taková totiž v domácí historiografii chyběla.²⁰

České dějepiscectví se začalo věnovat dějinám dětství se zpožděním až po pádu železné opony v 90. letech 20. století, kdy západní práce začaly být u nás dostupné. Na západě již od 70. let. Tudíž má stále velký potenciál dostat se do širšího badatelského povědomí, ačkoliv nelze říct, že by bylo u nás zcela zanedbávané. Například publikace Čenka Zírta, které se věnují dětské materiální kultuře v lidové a regionální oblasti.²¹ Jeho práce mi objasnila některé ze středověkých her jako například hra s kuličkami, ale i to

---

¹⁸ MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*. In.: *Archaeologia historica* 35, č. 1, 2010, s. 95-110. MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Drobná středověká plastika konička na Moravě: úvahy a postřehy*. In: *Archaeologia historica* 34 (Z. Měřínský et P. Kouřil edd.), Brno, 2009, s. 173-188.

¹⁹ HOCH, Aleš (ed.). *Svět středověkých her*. Plzeň: Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum Plzeň, 2020, s. 12-124.

²⁰ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 14-17.

²¹ ZÍRT, Čenek. *Z her a zábav staročeských: příspěvky ke kulturním dějinám českým*. Velké Meziříčí: Nakladatelství J. F. Šaška, 1889, s. 250–254.

z jakého materiálu se vyráběly nebo jak byly ve středověku označovány. Z mladších prací jsou velmi významné výzkumy pro dětské středověké prostředí texty Martina Nodla.²² Jeho text mi byl nápomocen mimo jiné při objasnění situace kolem porodu a s ním spojená dětská úmrtnost.

Téma, kterým se zabývám, je ze své podstaty interdisciplinární. Proto jsem využila kromě prací historických také práce archeologické, z oboru historická demografie. Přínosná mi v tomto byla publikace z historické demografie *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy* od autorů: Pavly Horské, Milana Kučery, Eduarda Maura a Milana Stloukala. Ta mi přiblížila nejen samotné dějiny populace a jejich problémy, ale i vztahy uvnitř rodiny.²³

Orientační význam pro mou práci mělo i kompendium knih z oblasti života středověkého člověka: *Dějiny hmotné kultury I.(1) a II.(1)* od Josefa Petráně. Obě byly skvělou příručkou pro přiblížení kultury, zvyků a rituálů každodenního života všech sociálních vrstev včetně měšťanů, a to ve dnech svátečních i těch běžných například jak spolu lidé stolovali nebo jak byli pochováváni.²⁴

Zásadní význam pro mou práci má však publikace *Děti ve velkoměstech* od středověku až na práh industriální doby.²⁵ Kniha vzešla z konference *Děti ve velkoměstech* od středověku až na práh industriální doby konané v roce 2010 Archivem hl. města Prahy a Institutem mezinárodních studií FSV UK.

Stěžejní texty pro moji práci jsou ale i ze zahraničí, které mají v tomto tématu velmi bohatou pramennou základnu. Zejména bych vyzvedla dva autory a to:²⁶ jednoho z předních britských historiků, Nicholase Orma, který se zaměřuje na středověkou historii dětí ve své knize *Medieval children*, která mi pomohla dokreslit situaci kolem porodů, kojení a starání se o ty nejmenší děti (kojenců a batolat). Další autor zaměřený na tematiku každodenního života středověké společnosti v italském městě velmi poutavě popisuje italská medievalistka Chiara Frugoni. Její kniha *A day in A Medieval City* provází čtenáře

---

²² NODL, Martin. *Dětství v předmoderní době*. [online]. 30.4. 1996. [cit. 5.3. 2020]. In: *Souvislosti* 4, s. 7-31. Dostupné z: <http://souvislosti.cz/OLD/496/496a.pdf>

²³ HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Pavel, MAUR, Eduard a STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 170 – 219.

²⁴ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II. (1): Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum, 1995, s. 34 - 221.

PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury I. (1): Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1985, s. 157.

²⁵ FEJTOVÁ, Olga, LEDVINKA, Václav, PEŠEK, Jiří a kolektiv. *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*. Praha: Archiv hl.m.Prahy, Scriptorium, 2020, s. 11-13, 123-124, 173, 521-525.

²⁶ ORME, Nicholas. *Medieval Children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 17-170. FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 117-177.

bohatými barevnými ikonografickými výjevy, které popisují prostředí a život ve středověkém městě jak dospělého, tak i dítěte. Tato kniha mi mimo jiné byla i bohatým zdrojem ikonografického materiálu, které jsem ve své práci použila do obrazové přílohy. Tito dva ale nebyli jedinní: z německého prostředí by to byl například katalog sbírky Německého národního muzea od autorů Evelyny Grönke a Edgara Weinlicha. Tento věstník mi pomohl zorientovat v oblasti hliněných panenek a zejména pak „kruselerů“.²⁷ I další německá autorka Verena Hoffmannová se zabývala figurální plastikou osob a jejich objasnění, jakou roli hrály tyto figurky v dětském světě.²⁸

Z metodologického pohledu musím zmínit publikaci *Homo faber* od Václava Husy a jeho kolegů, která mi pomohla s metodologickým ukotvením a pochopením práce s ikonografickými prameny.²⁹ V tomto ikonologickém atlasu Václav Husa je velmi jasně vysvětlena práce s ikonografickým materiálem například způsob komparace, analýzy a problémy zkoumaných vyobrazení, kterých je třeba se vyvarovat. Frugoni i Husa v uvedených publikacích odhalují každodenní život středověkého člověka v pracovním procesu, který oba zachytili prostřednictvím ikonografického materiálu. Nemalou pomocí mi v otázkách metodologie byla i kniha Miroslava Hrocha: *Úvod do studia dějepisu*³⁰. Děti a dětská tematika ve městě je ve své středověké ikonografii velmi úzce spjata s obsahovým zaměřením biblických příběhů a vyobrazení. S tímto problémem mi pomohla publikace Jana Royta, týkající se křesťanské ikonografie ve středověkém malířství.³¹ Dále to byly také vysokoškolské skripta Mileny Lenderové, díky kterým jsem pochopila princip a zejména pak metodické zásady práce s obrazovým materiálem.³²

---

²⁷ GRÖNKE, Eveline und WEINLICH, Edgard. *Mode aus Modeln. Kruseler- und andere Tonfiguren des 14. bis 16. Jahrhunderts aus dem Germanischen Nationalmuseum und anderen Sammlungen*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 14, Nürnberg, 1998, s. 138-145.

²⁸ HOFFMANN, Verena. *Allerlay kurtzweil: mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*. In.: *Arbeits – und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege*, Band 38, Dresden, 1996, s. 133.

²⁹ HUSA, Václav, PETRÁŇ, Josef a ŠUBRTOVÁ, Alena. *Homo faber: Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967, s. 7-27.

³⁰ HROCH, Miroslav a kolektiv. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 107-235.

³¹ ROYT, Jan. *Slovník symbolů: kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998, 10-11, 121-124.

³² LENDEROVÁ, Milena. *Charakteristika a možnosti využití ikonografických pramenů*. In: *Úvod do studia kulturních dějin*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Ústav historických věd. [online]. 12/2007. [cit. 8.4. 2020]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/lenderova/frame.htm>

II. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Použité výzkumné metody

2.1.1. Kritika pramene a heuristika

Na počátku bylo třeba shromáždit literaturu a prameny, které odpovídaly časoprostorově i problémově mému tématu. Dále následovalo zhodnocení informačního obsahu jednotlivých zdrojů. Zde bylo třeba i zjistit, jak si na tom stojí samotný předmět mého výzkumu ve vědeckém světě. Tedy kolik a co již bylo v této oblasti vykonáno a jaké byly závěry od jiných autorů podobně laděných historických prací. Mimo to jsem hodnotila i relevanci v kontextu vzniku pramene, ale také informaci o autorech zejména. Poté, co jsem shromáždila všechny dostupné informace a prameny k danému tématu, definovala jsem si otázky výzkumu. A to tak, aby byly v souladu s mým tématem. Dalším krokem bylo přistoupení k výběru vhodné metody, podle které jsem si téma roztřídila. Nakonec jsem zhodnotila výstupy mého bádání a odpověděla tak na své otázky, které jsem si na začátku stanovila.

Tento text tedy pracuje s prameny nepsanými, které dále dělím na prameny hmotné, které byly dokumentované archeologickým výzkumem a prameny ikonografické (obrazové). Existuje několik možností, jak historické prameny klasifikovat. Já jsem se rozhodla pro systém třídění podle druhů, tedy v jaké formě se nám dochovaly.³³ Téma jsem si rozdělila do několika okruhů (porod, kojení, hračky a předměty každodenní potřeby, nakonec jsem zařadila i nebezpečí a úrazy). Dále jsem se ke každému tématu pokusila najít dostatečný a relevantní ikonografický a hmotný materiál, který umožňuje provést typologii zkoumaných předmětů. Dalším krokem bylo porovnání a konfrontace jednotlivých předmětů ikonografického a hmotného výzkumu. Přičemž u každého dokumentačního pramene jsem se snažila pochopit dobový kontext a jeho roli v době vzniku.

2.1.2. Metoda komparace

Jednou z metod, kterou jsem se rozhodla využít, je metoda komparativní (historicko-srovnávací). Zde je ovšem důležité vyjasnění několik okruhů problému hned v začátku³⁴:

---

³³ HROCH, Miroslav a kolektiv. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 122.

³⁴ Tamtéž, s. 235.

1. Upřesnění objektu komparace, abychom srovnávali vždy stejné jevy nebo kategorie. Ten jsem si upřesnila dle kritéria funkčnosti a sociálního prostředí. V mém textu jsou předmětem komparace hmotné a ikonografické doklady o dětské každodennosti v městském prostředí v období pozdního středověku a na počátku raného novověku (14.-16. století). Sledované objekty a jevy byly ve sledovaném období víceméně stabilní povahy, které se v čase měnily jen velmi pozvolna.
2. Určení cíle sledování a určení shod a rozdílů, jejich rozbor a následně rozdělení do skupin. Mým cílem bylo oddělení fikce tedy ideálních konstrukcí od reálného života dětí. Zejména u ikonografického materiálu ze 14. a 15. století bylo třeba zacházet opatrně s náboženskými výjevy, které v sobě obsahovaly řadu symbolik. V tomto kroku jsem porovnávala jednotlivé objekty komparace mezi sebou, ale také jsem se snažila každý jednotlivý předmět vztahovat ke zkoumanému období, místu a pokud možno i k zadavateli uměleckého díla.
3. Stanovení kritérií nebo hledisek, podle nichž bude možné objekty komparace analyzovat. Zde jsem sledovala objekty komparace dle funkčnosti a sociálního prostředí, ale v neposlední řadě i věku dítěte. Například u hraček jsem postupovala od chraštítek až po složitější hry jako byly kuličky nebo roztočení káči.

4. Vyjasnění vztahu komparativního postupu k časové ose. Zvolila jsem postup s důrazem na synchronnost, tedy napříč časové linií. Objekty komparace jsem zde srovnávala ve stejném období (pozdní středověk) na různých místech Evropy, ale s ohledem na psychomotorický vývoj dítěte.

5.

Hračky, oděvy i předměty každodenní potřeby jsou velkým tématem archeologických výzkumů, proto jsem metodu komparace uplatnila při porovnávání jak ikonografických, tak hmotných předmětů. Zkoumání vlivů ve vzájemných souvislostech se neobejde bez stálé a pečlivé komparace jak časových, tak i prostorových rozměrů.³⁵ Komparativní přístup jsem se snažila vést v synchronní perspektivě, neboť mnou studované objekty výzkumu vystupovaly na různých místech a

---

³⁵ HUSA, Václav. *Homo faber: Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967 s. 27.

v různém socio-kulturním prostředí (děti z různých společenských vrstev), ale ve stejné fázi vývoje. Na všechny jevy, předměty tak i subjekty komparace jsem se snažila nahlížet v souvislostech ekonomické a socio-kulturní celistvosti měšťanské společnosti pozdního středověku.

2.1.3. Využití ikonografie v historiografii

Jak jsem již naznačila výše, primárními prameny této práce jsou ikonografická díla přenesená do internetových databází a jiných médií (například fotografie v knize). Tedy nikoliv studium originálních uměleckých děl. Předmětem zájmu mi pak v těchto ikonografických pramenech byl každodenní život dítěte a jeho světa v pozdním středověku.

V mé práci jsem se tedy nezabývala rozbořem estetických hodnot díla, ani jeho uměleckého stylu. Naopak mým cílem bylo sledování realistického podání zobrazovaných objektů a výjevů. K tomu mi byla nápomocná ikonograficko-ikonologická metoda, využívaná hojně v uměleko-historické vědě.^{36,37} Postupovala jsem v krocích, které doporučuje Blanka Altová v příručce *Texty k historickému prosemináři* v kapitole o metodologii v dějinách umění (heuristika, analýza a komparace, rekonstrukce tvůrčího textu, a nakonec konstrukce významu díla):

Prvotním krokem byla heuristika samotných pramenů. Vyhledávala jsem takové prameny, které odpovídaly cílům mé práce. Vytvořila jsem si tedy databázi obrazového materiálu, ze kterého jsem dále vycházela:

1. Sledovala jsem časovou linii období 14. – 16. století.
2. Dále kdo obraz maloval a pro koho byl zhotovován. Zajímala mě tedy umělecká díla spadající do městského prostředí, tudíž jsem se snažila vyhnout pramenům ze šlechtického prostředí. Zde jsem musela často vyhledávat původ samotné rodiny, zejména u iluminovaných rukopisů nebo u portrétních obrazů dětí z 16. století.
3. Vybírala jsem takové dětské hry, typy hraček nebo jiných předmětů a činností, které spadají do každodenního života dětí do sedmi let.

Po celou dobu jsem se snažila mít na mysli to, že středověký umělec nemyslel v kategoriích historického času a historického prostoru. Zejména pak ve vyobrazování

---

³⁶ Tamtéž, s. 11.

³⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Charakteristika a možnosti využití ikonografických pramenů*. In: Úvod do studia kulturních dějin. Pardubice: Univerzita Pardubice, Ústav historických věd. [online]. 12/2007. [cit. 8.4. 2020]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/lenderova/frame.htm>

příběhů ze Starého a Nového zákona a různých legend světců. Neboť jak uvádí Václav Husa ve své knize *Homo faber: „bibles imagées“* byla jen skvělá podívaná zhotovovaná na zakázku pro bohaté v podobě fresek na stěny chrámů nebo desky oltářů, na které se chudí a negramotní lidé chodili dívat.³⁸ Středověkému umělci tak ani nešlo o vytvoření reality, ale o vymalování toho, o čem se dočetl v Bibli nebo v legendách. Kritický přístup k pramenům se zde určitě vyplatí.

V dalším kroku jsem se snažila jednotlivá díla dále analyzovat, srovnávat, a nakonec je roztrždit podle podobnosti atributů, které jsem zkoumala. Značně mi to usnadnilo sestavit motivy uměleckých děl. Jednotlivá díla jsem mezi sebou srovnávala podle geografického původu, časového umístění, ale také podle sociálního prostředí, ve kterém vznikly. Společným jmenovatelem mi byl dětský svět a vše, co k němu patřilo.

Rekonstrukce tvůrčího textu byla další částí mého výzkumu. Historik musí mít po celou dobu na mysli dobu vzniku díla, trvání a jeho budoucí existenci, která byla v jiném čase než v jakém k němu přistupuje právě on.³⁹ V případě mé práce jsem se nesetkala již s jednotlivými díly „in situ“, ani v jejich původních funkcích obrazového pramene, v němž vznikl, ale již jako přenesená díla do jiných médií, a proto bylo vždy zapotřebí analyzovat samotný kontext vzniku díla. Byla by totiž chyba, kdybychom si mysleli, že středověká ikonografie nám zanechala jen originály, které věrně zobrazují skutečnost, jak ji tehdejší umělec viděl. V té době se ještě nekladl důraz na realistické a pravdivé zobrazení reality.⁴⁰ Movitému zadavateli záleželo zejména na reprezentativnosti díla, poukázání na jeho postavení nebo moc.

Posledním krokem v této části byla konstrukce významu, tedy přiznání postoje k uměleckému dílu, motivace i badatelské cíle, které byly zvoleny.⁴¹ V této části je vybrán přístup, a tedy i samotná metoda, která bude uplatněna ve výzkumu při interpretaci uměleckých děl.

V práci jsem se zabývala námětem nebo významem uměleckých děl, nikoliv jejich formou. Nezkoumala jsem tedy uměleckou hodnotou díla, ale naopak jeho dokumentární důležitost, která měla pro můj druh výzkumu větší vypovídající význam. Z toho důvodu jsem tedy zvolila již výše jmenovanou metodu ikonograficko-ikonologickou.

---

³⁸ HUSA, Václav. *Homo faber: Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967, s. 12, 13.

³⁹ HIML, Pavel, TUČEK, Jan a kolektiv. *Texty k historickému prosemináři FHS UK*. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, 2015, s. 104.

⁴⁰ HUSA, Václav. *Homo faber: Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967, s. 16, 17.

⁴¹ HIML, Pavel, TUČEK, Jan a kolektiv. *Texty k historickému prosemináři FHS UK*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2015, s. 105.

Ta spadá do oblasti dějin umění, ale využívána se i v historiografii již od 50. let 20. století a je spojovaná s německým historikem Erwinem Panofským, který tuto metodu rozpracoval v řadě publikací.⁴² Erwin Panofský (1892 – 1968) byl světově známý německý historik umění, který se proslavil zejména pro své studie o symbolech a ikonografii v umění. Byl silně ovlivněn německým filosofem Ernstem Alfredem Cassirem, který přednášel na Univerzitě v Hamburku ve Warburgově institutu, kde se také s Panofským setkali.⁴³

Ikonografie (řecky icon = obraz, grafein = psát) se zabývá popisem a klasifikací obrazů, evidencí specifických motivů, námětů a témat. Pomáhá s datací a proveniencí nebo i ověřování pravosti uměleckého díla.⁴⁴ Ikonografie nevěnuje pozornost umělecké hodnotě díla, naopak zabývá se obsahem.

Naopak Ikonologie (řecky icon = obraz, logos = slovo, rozum) hledá v uměleckém díle hlubší skrytý význam (různé příběhy, alegorie).⁴⁵

V použití této metody jsem postupovala dle Panofského doporučení⁴⁶, ten rozlišuje tři základní kroky:

1. Předikonografický popis, který je prvotním popisem faktického a výrazového námětu. Tedy k iluminacím a obrazům jsem přistupovala subjektivně a popisovala jsem to, co vidí. Zde jsem se setkávala občas s problémem rozpoznání zvířat nebo stromů, abych mohla obraz nebo iluminaci blíže popsat.
2. Ikonografická analýza, která odhaluje spojitosti, rozdílnosti či kombinace mezi uměleckými motivy, tedy odhalení konvenčního námětu. Rozpoznává se zde hlavní obsah vyprávění. Ten může mít různý druh příběhu například mytologický, biblický nebo historický. V příběhu je důležité odhalit samotné „ikonografický téma“. To může být opakující se konstanty figur nebo postav ale i abstraktní témata jako jsou ideje či alegorie. Tato část vyžaduje znalosti z dějin umění a také praktické dovednosti v identifikaci symbolů, využívala jsem zde často knihy českého historika umění Jana Royta, který je náš přední odborník na křesťanskou

---

⁴² Například: *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*, 1939; *Meaning in the Visual Arts: Paper in and on Art History*, 1955; *Problems in Titian – Mostly Iconographic*, 1969.

⁴³ ADÁMKOVÁ, Iva. *Suger ze Saint-Denis znovu? Nově! Od Erwina Panofského k dnešku*. [online] Brno, 2005, s. 15. [cit. 4.8.2020]. Bakalářská práce. Filosofická fakulta Masarykovy univerzity Brno. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/gkon2/scan.pdf>

⁴⁴ Tamtéž, s. 112.

⁴⁵ Tamtéž, s. 112.

⁴⁶ Tamtéž, s. 112-113.

ikonografii.⁴⁷ Jeho publikace mi pomohly porozumět zejména námětům ze Starého a Nového zákona.

3. Ikonologická syntéza, tedy interpretace vnitřního významu.

Poslední krok v metodě Erwina Panofského je náročný na znalost dějin umění a práci se symboly, které je nutné v díle nalézt. Já jsem zde narazila na své limity a ikonologický rozbor jsem v pravém slova smyslu, jak ho uvádí Panofský, nedělala.

Metodické zásady užití s obrazovým materiálem ale také velmi srozumitelně zpracovala Milena Lenderová ve vysokoškolských skriptech pro Univerzitu Pardubice.⁴⁸ Tento postup byl pro moji práci vhodnější z toho důvodu, neboť mým hlavním cílem bylo získání informací z uměleckých děl historické povahy. A proto jsem se držela těchto zásad:

1. Ikonografický materiál jsem posuzovala pouze z pohledu historika, kterého zajímá dokumentární materiál, který lze získat. Uměleckou hodnotu jsem nechala stranou.
2. Po celou dobu svého výzkumu jsem si byla vědomá, že jakékoliv umělecké dílo, které jsem studovala, může určitým způsobem zkreslovat (idealizovat) skutečnost.
3. Zjištění samotné funkce obrazu, kterou měl zastupovat v době kdy vznikl, byl pro mě jednou z prvních kroků, neboť obraz vždy odpovídá dobovým stereotypům nebo módě.
4. Veškeré předměty, aktivity, gesta, bytosti, zvířata, ale i barvy, které jsou vyobrazeny, mohou zastupovat určitou symboliku.
5. Středověký člověk nemyslel v kategoriích času, neměl ještě tušení o velkých vývojových změnách. A například vyprávění z Bible chápal jako by se udály nedávno.

Po celou dobu práce s obrazovým materiálem jsem se tedy držela jednoduchého schématu otázek⁴⁹:

- Je společenská funkce vyobrazení relevantní pro můj výzkum?
- Čím se obraz zabývá?
- Jaký byl důvod výběru tohoto tématu pro umělce?
- Zobrazuje umělecké dílo realitu nebo fikci?
- Jakou kompozici, barvy a styl byl v díle využit?

---

⁴⁷ ROYT, Jan a ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998, s.10-11, 121-124.

⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena. *Charakteristika a možnosti využití ikonografických pramenů*. In: Úvod do studia kulturních dějin. Pardubice: Univerzita Pardubice, Ústav historických věd. [online]. 12/2007. [cit. 8.4. 2020]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/lenderova/frame.htm>

⁴⁹ Tamtéž, s. 11.

2.2. Teoretický koncept

2.2.1. Dějiny každodennosti

Jeden z mnoha uznávaných způsobů, jak interpretovat dějiny, je koncept každodennosti, a právě v jeho duchu je ukotvený celý tento text. K největšímu rozmachu dějin každodennosti došlo v druhé polovině 20. století, ale jejich rozvoj započal již o století dříve a byl spojený s rozvojem sociálních věd na konci 19. století.

Snahou jedné skupiny historiků bylo opustit soustředění na „událostní dějiny“ a pod vlivem sociologie, demografie a dalších oborů věnovat pozornost opomíjenému studiu každodenního života. Každý jedinec žije svoji každodennost, která je odlišná od regionu, věku, pohlaví, společenské třídy či postavení. Každodenní rytmus dne není utvářen politickými událostmi a jen velmi málo bývá ovlivněn změnou v hospodářském vývoji.⁵⁰ Došlo tak ke změně perspektivy: odklon od studia velkých událostí ke studiu života individua (konkrétní sociální skupina), od světa mocných lidí ke světu prostých lidí a od velkých událostí k mikrohistorii. Toto odvětví historického výzkumu tak umožnilo studovat soukromé oblasti lidského chování a jednání, které byly v minulosti přehlíženy. Předmětem studia je život konkrétní sociální skupiny, dějiny každodennosti se zaměřují na pravidelný rytmus a opakovatelnost ve všech sociálních vrstvách; k vybočení z tohoto rytmu dochází jen ve výjimečných situacích (válka, revoluce, živelná pohroma). Každodennost je tedy odklon od ideálu, zákazu nebo normy.

Typické pro studium každodennosti je vymezení zkoumané sociální skupiny z hlediska socio-profesního (kupci, mniši, děti) nebo teritoriálního (město, vesnice). Jednotlivci jsou vždy vztaženi k nějaké skupině, pro niž je charakteristický určitý životní styl a mentalita.

2.2.2. Historická demografie

Dále jsem koncept dějin každodennosti kombinovala společně s historickou demografií. Úkolem historické demografie je sledování populačních jevů jako je narození, sňatků, úmrtí a určování jejich míry na určitém území (státu, regionu).⁵¹

---

⁵⁰ KUBEŠ, Jiří. Dějiny každodennosti II., 1. díl, (1500-1750). Pardubice, 2007-2012, s.7-9. [online]. [cit. 19.7.2020]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/skripta2012.pdf>.

⁵¹ HIML, Pavel, TUČEK, Jan a kolektiv. *Texty k historickému prosemináři FHS UK*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií, 2015, s. 51.

V tomto textu jsem využívala již výstupů této disciplíny. A získané informace zejména o velikosti rodiny, jejího složení ale také dětské úmrtnosti jsem zasadila do kontextu mnou sledované epochy a předmětu práce. Zkoumala jsem například, jak se projevovala kojenecká úmrtnost u dětí, které byly kojeny svojí vlastní matkou ve srovnání s dětmi, které měly kojnou. Dále jsem sledovala složení rodiny a počtu členů domácnosti v měšťanských domech. Statistické údaje jsem využívala jen jako podpůrného materiálu k dokreslení zkoumaných jevů například vysoká porodnost a úmrtnost dětí ve středověkém městě. Jaký vliv měly tyto údaje na počet dětí, které se dožily školního věku.

III. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1. Jak se žilo dětem ve městě 14. – 16. století

Děti narozené v pozdním středověku přicházely do období, které bylo poznamenáno epidemiemi (zejména těmi morovými)⁵², dlouhými válečnými konflikty a hladomory⁵³. To přinášelo utrpení celé společnosti, ale pochopitelně děti se svojí tělesnou schránkou, malými nebo vůbec žádnými zkušenostmi tyto mimořádně náročné situace zvládaly nejhůře.⁵⁴

Kvůli krizovým podmínkám, ve kterých se středověká a raně novověká města často ocitala, byla její populace značně nestabilní.⁵⁵ V Evropě tak došlo ve 14. století v důsledku Černé smrti k citelnému úbytku obyvatelstva a k jeho dlouhodobé stagnaci. Populace znovu začala růst až na přelomu 15. a 16. století.⁵⁶ Tento vývoj se však mohl v jednotlivých městech Evropy značně lišit. Zejména pak velký rozdíl byl mezi italskými a zaalpskými městy. Pro příklad lze uvést město Prato v Toskánsku, které ztratilo během jednoho století (1300-1427) více než 75% populace, velmi obdobně si stála i sousední Florencie. Podle florentských knih mrtvých dosahovala vysokých čísel zejména dětská

---

⁵² V první polovině 14. století byly morem postiženy zejména nejlidnatější oblasti jižní a západní Evropy, ve středu Evropy byly důsledky moru mírnější. PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury I.(1): Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 240.

⁵³ V průběhu 14. století postihly evropský kontinent tři depopulační vlny: 1315-1317, 1340-1350 a 1374-1375. K výraznějšímu úbytku obyvatel v Čechách došlo v roce 1361 v důsledku hladomor a zejména v roce 1380, kdy zde poprvé ve větším měřítku propukla morová epidemie. Srov. HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Pavel, MAUR, Eduard a STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 180.

⁵⁴ Tamtéž, s. 181.

⁵⁵ PEŠEK, Jiří. *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby, Documenta Pragensia 31*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, Scriptorium, 2012, s. 11.

⁵⁶ HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Pavel, MAUR, Eduard a STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 171, 172.

úmrtí. V letech 1385–1430 připadalo na děti 40,6 % všech zemřelých, kdy nejčastěji šlo o novorozence⁵⁷. V období morových epidemií byla dětská mortalita vyšší než u dospělých. To mohlo být způsobeno tím, že nebyly imunizovány z předešlých epidemií jako jejich rodiče.⁵⁸ Děti tvořily důležitou část městské populace (někde až třetinu městského obyvatelstva), přesto byl tento segment značně nestálý. Unikátní pramen, který dává pohled na nejstarší sčítání obyvatel v Evropě i dětské úmrtnosti je florentský *catasta* z let 1427-1429.⁵⁹

Pozoruhodným protikladem Itálie je Nizozemí, kde se stagnace populace začala projevovat již v polovině 13. století. V českých městech se podobný propad obyvatelstva jako v italských městech ukázal v 15. století.⁶⁰ Zde jsem uvedla jen pár příkladů, které poukazují na to, jak rozdílné mohou být dílčí údaje z jednotlivých zemí středověké Evropy.

Život dětí a jeho kvalita byl ale také ovlivňován majetkem a sociálním zakotvením rodiny, do kterého se dítě narodilo. Ekonomické podmínky jednotlivých rodin se značně lišily.⁶¹ Na jedné straně tu byli bohatí měšťané, kteří se někdy mohli majetkem vyrovnat i šlechtě, a na druhé tu existovaly rodiny, které žily na úrovni chudoby a potýkaly se s každodenním hladem. Střední vrstvu představovali řemeslníci. Prostor a kulturní ukotvení rodiny, do níž se dítě narodilo, měly zásadní vliv na to, jakým směrem se život dítěte ubíral. Děti z bohatých rodin byly vnímány jako slibný „artikl“ pro budoucí sňatek a upevňování rodinných aliancí. Ve střední vrstvě to byly „další ruce“ navíc, které mohly svým rodičům pomáhat v domácnosti či v dílně. Ale byly i rodiny, které viděly v dítěti přítěž a další „hladový krk“ navíc. Proto odkládání dětí nebylo ojedinělým jevem. Města na takové situace pamatovala a již v pozdním středověku zřizovala domy pro sirotky. Budování těchto zařízení se šířilo z Apeninského poloostrova nejdříve do bohatých evropských měst. Na území dnešního Německa jsou doloženy již v 15. století.⁶² V Čechách se tyto instituce objevily později, což ovšem nevylučuje jistou formu péče o nechtěné děti již ve starším období.

---

⁵⁷ Tamtéž, s. 203.

⁵⁸ Tamtéž, 203.

⁵⁹ Online Catasto of 1427. Version 1.3. Edited by David Herlihy, Christiane Klapisch-Zuber, R. Burr Litchfield and Anthony Molho. [Machine readable data file based on D. Herlihy and C. Klapisch-Zuber, Census and Property Survey of Florentine Domains in the Province of Tuscany, 1427-1480.] Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R.I., 2002. [online]. [cit. 27.7.2020]. Dostupné z: <http://cds.library.brown.edu/projects/catasto/>

⁶⁰ HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Pavel, MAUR, Eduard a STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. s.170, 172.

⁶¹ DVORÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 201.

⁶² Tamtéž, s. 477.

Války, morové epidemie a hladomory však představovaly jen mezní situace každodenního života. Všední den dítěte vyplňovalo objevování světa jak v domě, tak venku a s ním spojené nejrůznější formy her a zábavy. Zvláště bohatá byla nabídka byla během svátků a výročních trhů, kdy v centru města a přilehlých ulicích vystupovali během slavností kejklíři, hudebníci, herci či tanečníci.⁶³

3.2. Rodina pozdního středověku

Základním článkem středověké společnosti byla rodina, která plnila mnoho důležitých funkcí: zajišťovala reprodukci společnosti, výchovu dětí, vyráběla, spotřebovávala, spravovala majetek a poskytovala vzájemnou pomoc svým blízkým. Rodina byla také jádrem domácnosti.⁶⁴

Tradiční městská rodina pozdního středověku však nezahrnovala jen nukleární rodinu (rodiče a děti), která byla jádrem domácnosti, ale počítali se do ní i prarodiče na výminku, čeledí, učni a eventuálně i podruzi (tedy osoby pokrevně nepříbuzné). To tedy platilo pro rodinu v západní a střední Evropě, neboť v jihovýchodní a východní Evropě se čelední služba nepraktikovala.⁶⁵ Rodina tedy pojímala všechny, kteří společně bydleli a jedli u stolu (chlebili), v jehož čele seděl otec rodiny (*pater familias*) nebo v případě vdovy to byla matka (*mater familias*).⁶⁶ A podle dobové morálky se tedy vyžadovala poslušnost vůči rodičům jako autoritě v domě nejen od dětí, ale i od ostatních podřízených osob, které žily v domácnosti. Latinské slovo *familia* se tedy spíše vztahovalo k domácnosti, domu nebo hospodářství.

V městském prostředí hrál klíčovou roli původ. A to jak pro zařazení do společnosti, tak i z pohledu dědictví. Legitimní původ dítěte se tedy značně střežil již od narození. A zejména pak datum narození, jak dlouho po svatbě se dítě narodilo. Dědické

---

⁶³ Pracovní týden měl šest dní. Nepracovalo se v neděli a církví vyhlášených svátcích na počest světců. Celkem rok tvořil jednu třetinu volných dní bez práce. HOCH, Aleš (ed.). *Svět středověkých her. Katalog výstavy*. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 13-15. Nicméně o počtu pracovních dnů v roce se vedou mezi historiky diskuse. Obecně se uvažuje o 250 dnech v roce, ale zdá se, že to bylo ještě méně (kolem 170 dnů). Důvodem nebyly jen oslavy mnoha svátků, ale zejména to, že ve městech nebyly dost pracovních příležitostí, což bylo dáno celkovým objemem peněz v oběhu. ČECHURA, Jaroslav. *Časopis Národního muzea v Praze. Oddíl věd společenských* 158, č. 3-4, 1989, s. 157-170.

⁶⁴ HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Pavel, MAUR, Eduard a STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 219.

⁶⁵ HORSKÝ, Jan a SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 17-20.

⁶⁶ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II. (1): Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum, 1995, s. 161-163.

nároky byly odstupňovány dle legitimacy.⁶⁷ Toto právo garantovala i městská rada, která v tomto ohledu myslela i na děti, které osiřely (týkalo se to zejména majetných sirotků). Dle městských testamentů nebyly středověké rodiny ve městech velké, neboť zmínka v nich je vždy jen o jednom maximálně třech dětech. Společnost vrcholného středověku byla stavovsky uspořádaná, ale původ nezabraňoval v sociálním vzestupu. Zejména města fungovala na silném principu soutěživosti a výkonosti.⁶⁸

Další faktor, který určoval budoucnost a roli dítěte, bylo pohlaví. Kvůli vysoké úmrtnosti dětí nebýval jejich počet v jednotlivých rodinách velký a obojí pohlaví bylo v měšťanské společnosti přijímáno pozitivně.⁶⁹ Nicméně genderové odlišnosti ve výchově byly výrazné zejména po sedmém roce, kdy se dítě začalo intenzivněji připravovat na svoji budoucí roli: chlapci přešli pod větší vliv otce, učitelů a mistrů. Dcery zůstávaly pod vlivem matky, popřípadě jiných žen žijících ve stejné domácnosti (služebných, chůvy). Ačkoliv byly na dívky kladeny jiné nároky než na chlapce, tak pozice dívek z pohledu dědického řízení byla v našem prostředí silná.^{70, 71} I když o běžnější praxi šlo spíše v západních zemích a například v Kolíně nad Rýnem nebylo ani výjimkou to, že řemeslo nebo obchod po zemřelém otci převzala dcera. Zejména pak v kupecké činnosti byly některé z žen velmi úspěšné.⁷² Majetek rodičů tedy dědily obě pohlaví. Děti nejenže přebíraly majetek nebo řemeslo po svých rodičích, ale také se měly postarat o jejich posmrtnou památku. Tento fakt byl jednou z podmínek duchovní spásy, která byla jedním z cílů každého středověkého člověka bez ohledu na jeho sociální nebo majetkový status.⁷³

Základní premisou ale bylo to, že mužům byl vyhrazen kontakt s vnějším světem, ženám péče o rodinu a domácnost. Tuto hranici bylo možné překročit jen ve výjimečných případech. Přesto ženy řemeslníků mohly vypomáhat v dílně s prodejem výrobků a tím vcházet do kontaktu i s lidmi mimo vlastní rodinu. Kontakt žen s politikou byl myslitelný jen a pouze ve šlechtickém prostředí. Muž – hospodář měl práva a povinnosti nad

---

⁶⁷ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 202, 203.

⁶⁸ ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001, s. 249.

⁶⁹ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 206.

⁷⁰ Tamtéž, s. 203.

⁷¹ KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha: Karolinum, 1998, s. 295-296.

⁷² ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. Argo, 2001, s. 151-204.

⁷³ ANTONÍN MALANÍKOVÁ, Michaela. „Aby byly dobře drženy a s láskou se s nimi jednalo...“ (ne)radostná doba dětství v českých městech pozdního středověku. In: *Děti ve velkoměstech až na práh industriální doby. Documenta Pragensia 31*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, Scriptorium, 2012, s.173.

obyvateli domu: musel všem zajistit obživu a ochranu, vyžadoval poslušnost (byl soudcem ve vlastním domě) a respektování řádu.

3.3. Měšťanský dům jako místo pro život dítěte

Společnost vrcholného středověku byla majetkově a sociálně diferencovaná a od toho se odvíjel i prostor pro dětské hry a zábavu.

Ty nejbohatší pozdně středověké rodiny vlastnily vícepatrové domy, které se vzhledem a komfortem mohly vyrovnat šlechtě. Tato společenská vrstva se podílela na hospodářském i politickém životě města. Majetní vlastníci domů, měšťané, byli plnoprávní obyvatelé města. V přízemí jejich domu se většinou provozovala živnost (řemeslo nebo obchod) a ve vyšších patrech pak fungovala samotná rodina.

Naopak, chudší obyvatelé měst žili v nájmu přímo ve městě nebo obývali malé domky na okraji města. Tito nemajetní obyvatelé měli jen omezená politická práva a vykonávali náročnou práci za nejnižší mzdy. Šlo většinou o rodiny příslušníků chudších řemesel nebo ti, kteří byli zaměstnaní u kupců, řemeslníků nebo jako sloužící. Služebnictvo a nájemníci mohli také obývat sklepy domů nebo hospodářské obydlí, které bylo směřované do vnitrobloků domů. Toalety byly umístěny na dvorcích, kam chodili všichni obyvatelé domu.⁷⁴

Další sociální skupinou společnosti byli lidé na okraji společnosti, kteří bývali od většinové společnosti izolováni například kvůli svému vyznání (židé, muslimové), nebo kvůli své profesi (kati), nebo neměli trvalé bydliště (kočovníci, cikáni, herci, potulní mniši nebo studenti).⁷⁵

Co se týká vnitřního uspořádání a zařízení domu, vyznačoval se městský svět pozdního středověku značnými kontrasty: domy se mohly značně lišit rodinu od rodiny. Jak můžeme vidět na řadě ikonografických vyobrazeních (obr. 3, 18, 31, 37): majetnější rodiny mívaly dokonce i skleněná okna nebo kachlová kamna, která se začala u nás objevovat až ve 2. polovině 15. století.⁷⁶ Ta byla přínosem nejen pro větší pohodlí rodiny, ale zejména pak bezpečnější prvek domácího vybavení než například otevřené ohniště. Výrazným prvkem interiérů v majetnějších domácnostech bývala manželská postel, která

⁷⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 210.

⁷⁵ KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha: Karolinum, 1998, s. 287 - 298.

ŠMAHEL, František. „Lidé na okraji“ pozdně středověké společnosti. In: *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002, s. 460-479.

⁷⁶ KLÁPŠTĚ, Jan. Měšťané a lidé z města. In: *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002, s. 356.

sloužila zejména k reprezentaci.⁷⁷ Nejmenší děti spávaly v kolébce nebo s rodiči v manželské posteli, ty starší pak na matracích na zemi nebo na různých lavicích v místnosti. Obyvatelé měst užívali obytný prostor dohromady a nebylo zvykem dětem zařizovat dětské pokoje. Toto separování dětí od dospělých začalo až později v 18. století. Pro pozdní středověkou společnost bylo tedy typické, že lidé žili společně. Nicméně dětem se pořizovala řada zmenšeného dětského nábytku či zařízení, o tom svědčí i nálezy v archeologických vykopávkách (nočníky, kolébky, stoličky nebo miniatury nádobí), ale můžeme je spatřit i v dobové ikonografické tvorbě (obr. 37).

Děti trávily většinu dne v ulicích, bez ohledu na to, zda šlo o velké nebo malé město. Zábava mohla být omezená zejména ve velkých a hustě osídlených městech, neboť zde mohl být volný prostor pro hru značně limitován městskou zástavbou. V menších městech se způsob hry dětí značně nelišil od venkova. Problém ve veřejném prostoru se spíše týkal starších dětí, které již samy běhaly a odvažily se i mimo dvorek nebo vnitroblok rodinného domu. Ačkoliv středověký člověk věřil, že pohyb na čerstvém vzduchu je pro děti prospěšný, tak byl zároveň přesvědčen o kontrole těchto spontánních činností (hra s míčem, cvrnkání kuliček v ulicích nebo napodobování turnajů). Tato kontrola souvisela s řádem, který měl každý křesťan podle Desatera dodržovat. V domě tuto kontrolu zjednával otec – hospodář.

Děti si také hrávaly v ulicích, kolem hradeb, ve dvorech s domácími zvířaty, v zahradách nebo chytaly ryby na břehu vodních toků.

3.4. Každodenní život dítěte od prvního výkřiku do školních lavic a od úsvitu do večera

3.4.1. Rané dětství (infantia)

Velmi důležitá část porodu pro dítě i jeho celou rodinu byla právě ta chvíle, kdy dítě poprvé vykřiklo. Ve středověku totiž nezískával novorozenec svůj stav narozením, ale právě svým prvním výkřikem; ten byl považován za právní akt. Dítě tak mělo právo na otcovské dědictví v případě jeho osiření a pokud zemřelo dítě dříve než jeho matka, tak

---

⁷⁷ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 210.

pak ona získávala jeho dědictví. Dále tento akt umožnil otci ponechat si věno své zemřelé manželky namísto toho, aby ho vrátil tchánům, jak bylo tehdy obvyklé.⁷⁸

Na první iluminaci z 15. století (obr. 2) můžeme vidět ženu po porodu odpočívat v posteli, kterou byli navštívit její rodinní příbuzní – muži. Na pravé straně hovoří mladý muž se svým otcem a tchánem. Ten navštěvuje svou dceru, která právě porodila. Ženy zůstávaly v posteli až do doby zmrtnýchvstání – rituálního očištění, které se konalo v kostele až čtyřicet dní po narození. V levé části vyobrazení pak vidíme čerstvého otce a matku, jak hovoří nad kojícím se novorozencem. Žena se snaží domluvit svému muži, aby se po dobu její nepřítomnosti angažoval v domácnosti, v péči o děti i vzdělávání svých dalších dětí, a to po celou dobu, kdy bude jeho žena v jakési dobové „karanténě“ upoutaná na lůžku.⁷⁹ Ve středověké ikonografii můžeme často vidět podobné vyobrazení, které poukazuje na „zázrak rodinného kruhu“ po narození dítěte.

Během životních etap se dítěti měnila jak práva, tak i povinnosti, a to dle pohlaví nebo prostředí, do něhož se středověké dítě rodilo. Vysoká novorozenecká mortalita, svědčí o tom, že ne vždy to bylo příznivé. Častá smrt novorozenců, je doložena řadou vykopávek středověkých a novověkých hřbitovů.⁸⁰ Již během porodu zemřelo téměř 50 % novorozenců a dospělého věku se dožilo dětí jen zlomek. Nicméně riziko porodu se týkalo i žen samotných, na což poukazují i časté opakované sňatky u mužů. Nerozvinutá lékařská péče, nevalné hygienické podmínky či nevhodná dětská výživa, to vše zapříčiňovalo tento negativní demografický vývoj ve starém režimu. Na vysokou dětskou úmrtnost poukazuje i samotné pojmenování dětí křestními jmény, která byly shodné se jmény jejich mrtvých sourozenců.⁸¹

Nesmíme ale opomenout ani fakt společenského postavení, do kterého se dítě rodilo, neboť měšťanské rodiny se výrazně lišily a dělily dle majetku. U žen z vyšší společnosti bylo chtěné, aby rodila, co nejvíce a zajistila dědice. O dítě se pak starala chůva – kojná, která dítě nejen kojila, ale i se o něho starala, aby se mu nepříhodił nějaký úraz či nešťastná náhoda. Jedna ze starých metod, jak zabránit nechtěnému početí, bylo

---

⁷⁸ Classes: Le site pédagogique de la Bibliothèque nationale de France. L'enfance au Moyen Âge. Les étapes de l'enfance. [online]. [cit.4.3.2020]. Dostupné z: <http://classes.bnf.fr/ema/ages/index3.htm>

⁷⁹ Classes: Le site pédagogique de la Bibliothèque nationale de France. L'enfance au Moyen Âge. [online]. [cit.4.3.2020]. Les Âges de la vie. Dostupné z: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/360.htm>

⁸⁰ MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*. In: *Archaeologia historica*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, roč. 35, č. 1-2, s. 96.

⁸¹ NODL, Martin. *Dětství v předmoderní době*. [online]. 30.4. 1996. [cit. 5.3. 2020]. In: *Souvislosti* 4, s. 14. Dostupné z: <http://souvislosti.cz/OLD/496/496a.pdf>

právě dlouhé kojení, což bylo žádané spíše v méně majetných rodinách, které si nemohly dovolit velký počet dětí. Na dřevořezu z 16. století (obr. 3) můžeme vidět, jak vypadala taková místnost, kde rodila žena v měšťanském prostředí. Jednalo se pravděpodobně o bohatou měšťanskou rodinu, což lze usuzovat z postele, která je zdobena a vykládaná draze vypadajícím povlečením a péřovými polštáři. V místnosti je několik žen okolo postele, všechny jsou zaměstnané; jedny podávají novoroďičce něco posilujícího k jídlu, což mohlo být něco teplého z kuřete⁸², další ženy se starají o novorozence. Na zemi sedí dítě, které drží panenku. V místnosti nechybí ani pobíhající pes, což svědčí o nízké úrovni tehdejší hygieny. Domácí zvířata byla ve středověku součástí lidských příbytků a často fungovaly i jako mazlíčci dětí. V rohu místnosti sedí tři ženy u stolu, které jedí a pijí. Dveře do vedlejší místnosti jsou otevřeny, kde jiná žena připravuje na ohni pokrm nebo možná ohřívá vodu pro očistu novorozence či matky. Množství lidí v místnosti odráží běžnou situaci ve středověku, který nebral v potaz osobní intimitu člověka. Vše důležité, včetně porodu ale i první noci novomanželů, bylo záležitostí všech členů rodiny. Po celé období středověku byl porod vnímán jen jako ženská záležitost a muži se museli zdržovat mimo místnost v době porodu⁸³. Výjimkou mohla být situace, kdy se porod zkomplikoval a musel být zavolán lékař nebo chirurg. Od manžela se pak mohlo očekávat, že bude hrát určitou nápomocnou roli u porodu své ženy.⁸⁴ Porod byl tedy obstaráván většinou porodní bábou, a ačkoliv byly tyto ženy velmi žádané, odměna za jejich práci z pravidla vysoká nebyla, což platilo i o těch, které měly dobré jméno. Pokud žena při porodu zemřela, mohl lékař nebo i porodní bába provézt císařský řez a dítě tak zachránit. Hlavním úkolem porodních bab nebylo jen zajištění bezpečného průběhu porodu, ale také i přinášet povědomí o délce těhotenství.⁸⁵ Tato druhá neméně důležitá znalost představovala zásadní předpoklad pro legitimitu původu dítěte, jeho začlenění do společnosti, a v neposlední řadě hrála významnou úlohu i v majetkoprávních vztazích. V chudších vrstvách byl ale běžně porod veden jen starší zkušenou ženou.⁸⁶ Teprve v pozdním středověku se povolání porodní báby formalizovalo. Její úloha se tak rozšířila i na zajištění nouzového křtu pro dítě, které se narodilo v kritickém stavu a mohlo by náhle zemřít nepokřtěné. Takový stav

---

⁸² FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 118.

⁸³ Svědčí o tom i časté překlady z cizích jazyků, které se používaly pro tuto profesi například slovo *obstetrix* znamenalo v latině „žena, která stojí poblíž“ nebo další středověký francouzský výraz pro porodní bábu *sage-femme neboli „moudrá žena“*. ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 17-19.

⁸⁴ SINGMAN, Jeffrey L.. *Everyday life in Medieval Europe*. Londyn: Greenwood Press, 1999, s. 19.

⁸⁵ ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 17-19.

⁸⁶ DVORÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 202.

byl vnímán středověkou společností velmi negativně. O spasení duší dětí, které nebyly pokřtěné, se diskutovalo po celý středověk. Tyto duše dětí, ačkoliv nebyly obtěžkané světskými hříchy, měly trpět hříchem dědičným. Podle tehdejší víry to byl důvod toho, že nemohly dojít spásy a zůstávaly tak v limbu nekřtěňátek⁸⁷.

Žena na zmiňovaném dřevořezu (obr.3) leží v posteli, můžeme ale hádat, že v ní i rodila. Ženy ve vrcholném středověku rodily i na porodních židličkách, tudíž v sedě (obr. 4). Novorozenec se následně očistil od krve, omyl vodou a následně se dítě pevně zavinulo do peřinky. Tento zvyk pocházel již z antiky a vedle správného vývoje všech údů měl chránit novorozence před zimou. Středověký porod ale obklopovalo řadu zvyků a rituálů. Dalším z nich byl například pálení pupeční šňůry novorozence v domácím ohništi. Oheň měl mít očišťující moc, která měla působit na hříšný způsob početí.⁸⁸

Způsoby zavinování závisely na místních zvycích, ale jeden z nejběžnějších způsobů balení dětí do zavinovačky viděný i na řadě ikonografických vyobrazení byla například technika pevného kruhového ovinutí takzvaný styl mumie, dítě bylo zabaleno včetně hlavičky až po konečky prstů (obr. 5). Další často znázorňovaná technika byla volnějšího křížového zavinutí (obr. 6). Postup byl následující: dítě bylo diagonálně položeno na kus látky či peřinky, rohy byly přehnuty přes jeho nohy a tělo až úplně pod bradu. Nakonec se tělíčko svázalo těsně vlněnými obinadly bez obruby tak, aby se v něm dítě ani pohnout nemohlo. Takto byl novorozenec oblékán až do osmého někdy devátého měsíce.⁸⁹

Vyobrazení způsobu zavinování (obr. 5, 6) vypovídá o tom, že způsob oblékání novorozence se ve 14. století používalo ve Francii i v Čechách. Vidíme ale i rozdíl. Česká desková malba ze 14. století má silnější náboženský náboj: matka s dítětem jako Panna Maria s Ježíšem. Dítě Ježíš je zavinut bílou zavinovačkou připomínající rubáš ležící ve dřevěných jesličkách, které vypadají jako rakev. Obojí tak může odkazovat na Ježíšovu mučednickou smrt.⁹⁰ V tomto obraze lze i postřehnout změnu kompozice: původně Marie

---

⁸⁷ FERENCOVÁ, Hana, CHMELAŘOVÁ, Veronika, KOHOUTOVÁ Jitka, PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila a kolektiv. *Proměny konfesijní kultury: Metody – témata – otázky*. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2015, s. 221–222.

⁸⁸ GILBERT, Rosalie. *The Very Secret Sex Lives Of Medieval Women*. [online]. [cit. 5.7. 2020]. Dostupné z: <https://rosaliegilbert.com/births.html>

⁸⁹ SINGMAN, Jeffrey L., 1999. *Everyday life in Medieval Europe*. Londyn: Greenwood Press, s. 21. GILBERT, Rosalie. *The very secret sex life of medieval woman. Medieval births and birthing*. [online]. Dostupné online: [3.3.2020]. Dostupné online z: <https://rosaliegilbert.com/births.html>

⁹⁰ RADOSTOVÁ, Šárka (ed.), BAŠTÝŘOVÁ, Hana a GAUDEK, Tomáš (co-eds.). *Ad unicum: umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu I/1 – od gotiky k manýrismu*. V Praze: Národní památkový ústav, 2017, s. 41.

s Ježíškem v jesličkách ležela, zde klečí.⁹¹ Naopak francouzská iluminace má již světské rysy: už nejde primárně o vážného Ježíše – Spasitele světa, ale víc o dítě jako takové, bez svatozáře.

Velmi podobné zavinutí můžeme vidět i na další iluminaci taktéž ze 14. století (obr. 7), kde je dítě zavinuto metodou křížovou, ale místo v náručí ho má žena připevněno na zádech v závěsné kolébce neboli nosítku. To bylo velmi praktické zejména pak pro matky, které nebyly bohaté měšťanky a nemohly si dovolit chůvu či kojnou, když potřebovaly být mobilní a být mimo domov. Ženy z městského prostředí měly různé druhy těchto nosítek, toto je vyrobené ze dřeva, ale často bývaly i z různých druhů závěsů. Matky tak nemusely zanechat potomka samotného doma, a přitom si mohly zajít na trh nebo dokonce i na delší vzdálenosti jako byly poutě. Pokud ale rodina nevladnila podobný druh nosítka a plánovala být delší dobu mimo domov, tak se brala jednoduše postýlka nebo kolébka s sebou.

Děti z městského prostředí byly běžně ukládány do volně stojící kolébky, dokládá to řada ikonografických vyobrazení. Kolébky byly vyrobeny většinou ze dřeva nebo u těch nejchudších obyvatel měst někdy jen z látky (nebo pytle). Závěsné postýlky z různých druhů látek pak byly upevněny na stropě. Někdy mohly být opatřeny ještě provázkem, který dosahoval až k posteli rodičů, kteří mohli z pohodlí postele dítě houpat. Tento typ kolébky byl nejen pohodlný pro rodiče samotné, neboť mohli houpat dítě přímo ze své postele, ale také se mohlo ušetřit spoustu místa v místnosti v těch rodinách, které ho neměly nadbytek (obr. 8)⁹². V klasických dřevěných kolébkách, který je známý pro naše prostředí, se děti houपालy bočním pohybem – ze strany na stranu například velmi populární exponát tohoto druhu kolébky pocházející z Čáslavi, ten se datuje již na přelom 13. – 14. století (obr. 9). Velkou zvláštností pro stejné období 14. století však byly kolébky z italského prostředí, které byly vyrobeny tak, že se v nich děti houपालy podél osy – od hlavy k patě (obr. 10).⁹³ Kolébka je vyrobená z bukového a jedlového dřeva. Dle tvaru a velikosti se do ní dítě ukládalo v povijanu. Kolébky se ve středověku vystlávaly u chudších obyvatel pouze slamníkem, ale u těch majetnějších obyvatel měst pravděpodobně i péřovými polštáři.⁹⁴

---

⁹¹ PANOFSKÝ, Erwin. *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Malvern, Academia, 2013, s. 45.

⁹² FRUGONI, Chiara, 2005. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, s. 121.

⁹³ Tamtéž, s. 120 – 122.

⁹⁴ ⁹⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv, 2019. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Historický ústav AV ČR, s. 207.

Nebylo ovšem ani výjimkou, že lidé kvůli nedostatku místa spávali pohromadě se svými dětmi. To se bohužel stávalo osudným zejména pak těm nejmenším dětem, neboť mohly být zalehnuty přímo matkou, pro kterou bylo pohodlnější mít dítě kvůli kojení přímo vedle sebe v posteli, aniž by musela vstávat v noci. Ale mohlo se tak stát i jiným rodinným příslušníkem, který mohl dítě ve spánku nechtě zranit. Na miniatuře z 15. století (obr. 11) je scéna, kde je velmi úzká dětská postýlka vměstnána do prostoru mezi dvěma postelemi, zde se nebezpečí zalehnutí zdvojnásobovalo. Zajímavé na této scéně je to, že vyobrazuje pokoj v hostinci, kde spali hosté. Můžeme se jen domnívat, zda postýlka byla cestovní, kterou si středověký člověk nesl při svých poutích s sebou, nebo zda byla zapůjčena hostincem.⁹⁵

Děti po narození byly v městském prostředí kojeny většinou přímo matkou – výjimkou samozřejmě byly ženy, které kvůli nemoci nemohly kojit, nebo po porodu zemřely. V takovém případě matku zastoupila kojná, pokud si ji ovšem mohla rodina dovolit. V opačném případě byly děti krmeny mlékem například z rohu zvířete, což můžeme vidět na další iluminaci ze 14. století (obr. 12). Kojení bylo i hojně podporováno církví, o čemž svědčí řada vyobrazení kojící Panny Marie, která v tomto ohledu byla dávana za vzor všem matkám (obr. 13). Tato iluminace zobrazuje svatou rodinu u kojení dítěte, tento votivní motiv se mísí s prvky každodenního života: krmení dítěte jako základní potřeba každého člověka. V zámožnějších rodinách byla starost o nejmenší svěřena děvečce nebo se o část výchovy staral běžný personál domu. Navíc se ještě najímaly chůvy-kojné, které kojily děti běžně do jejich prvního roku, někdy až do tří let věku. V tomto věku již byly děti schopné jíst běžnou stravu. Vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti byly chůvy velmi pečlivě vybírány, což můžeme vidět na dalším iluminaci z konce 13. století (obr. 14), kde žena zkouší druhé ženě hmatem, zda má dostatek mléka. Dle dobových rad lékařů měly být tyto ženy v dobrém zdravotním stavu, veselé povahy a mít určitou dávku inteligence. Také neměly být těhotné, neboť takové mléko by mohlo být pro dítě škodlivé. Dále se očekávalo, že budou co možná nejvíce podobné matce, neboť dle tehdejšího myšlení i kojení mělo formovat fyzický vzhled a mysl dítěte. Ve skutečnosti ale některé italské rodiny nebo rodiny z jihu Francie najímaly i „černou otrokyni“.⁹⁶ Životní důležitost kojení pro dítě bylo zachyceno i v dobových vyobrazeních, kde smrt matky nebo dokonce chůvy-kojné mohlo znamenat pro dítě smrt (obr. 15). Vyobrazení smrti a dítěte

---

⁹⁵ FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 177

⁹⁶ Classes: Le site pédagogique de la Bibliothèque nationale de France. L'enfance au Moyen Âge. La famille. [online]. [cit.5.3.2020]. Dostupné z: <http://classes.bnf.fr/ema/famille/index1.htm>

nebyla ve středověku velmi častá, ale také ne ojedinělá skutečnost. Poukazovala na to, že mohla udeřit kdykoliv a na kohokoliv „Mors iuvenes rapit atque senes“.⁹⁷ To bývalo ještě více umocněno spojení smrti s dětskou hračkou, což mělo pravděpodobně vypovídat i o tom, že děti byly smrti ohroženy nejvíce.⁹⁸ Makabrázní tematika byla ve středověku chápána jako boj protikladů: života a smrti nebo dobra a zla.

Dítě, které ale kojeno nebylo a bylo krmeno jiným než mateřským mlékem nebo běžnou potravou, kterou jim jejich chůvy předem samy rozžvýkaly a podávaly prsty, mohlo trpět různými infekcemi. Hygiena ani kvalita vody, potravin či zvířecího mléka nebyla zdaleka tak dobrá⁹⁹. Tudíž dítě, pokud žena kojit nemohla nebo z jiného důvodu nechtěla a nebyla zastoupena v kojení kvalitní kojnou, mohlo i zemřít. Ve středověké Itálii a Francii bylo běžné ve všech sociálních třídách, že se novorozenci posílali na kojení mimo dům, což bylo pro mnohé z nich fatální například v Itálii tímto způsobem umíralo až 17 % kojenců. Jednak kvůli náročnému cestování k najaté chůvě, ale také kvůli nedostatku či špatné nutriční hodnotě mléka. Tyto najaté chůvy mohly totiž někdy kojit i více dětí najednou a dítěti se tak nemuselo vždy dostat množství mléka, které potřebovalo ke zdárnému vývoji.¹⁰⁰

Ve středověku bylo odstavení dítěte od kojení dalším významným mezníkem života na cestě k samostatnosti. Dělo se tak kdykoliv mezi prvním a třetím rokem života a bylo známo, že například matky nebo kojné v Anglii si mazaly prsa pelyňkem ve snaze odradit děti od dalšího kojení.¹⁰¹

Když dítě opustilo kolébku a začínalo se samo pohybovat, započalo pro jeho opatrovníky další období vyžadující více pozornosti. V tomto období byla dětem oblékána dlouhá košilka až ke kotníkům s knoflíky na přední straně. Spodní prádlo se malým dětem neoblékalo. Důležité zmínit, že tento oděv byl stejný pro obě pohlaví. V prvních krůčcích dětem pomáhaly mimo jejich opatrovníků i různá dřevěná nebo proutěná chodítka (obr. 16). Na této francouzské iluminaci z 15. století, která je dílem známého francouzského malíře a iluminátora Jeana Fouqueta, lze vidět dítě v dřevěném chodítku na kolečkách, o které se stará starší chlapec a nad oběma dohlíží chůva. Pravděpodobně se jednalo o dobře

---

⁹⁷ RYWIKOVÁ, Daniela. *Speculum mortis: Obraz Smrti v českém malířství pozdního středověku*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016, s. 64.

⁹⁸ Tamtéž, s. 198.

⁹⁹ Poznámka: Tuberkulóza se přenášela mlékem, které se nepasterizovalo. Pasterizace byla známa až v 19. století. Informační centrum bezpečnosti potravin. Ministerstvo zemědělství. [online]. Dostupné online: [30.7.2020]. Zdroj online: <https://www.bezpecnostpotravin.cz/az/termin/76702.aspx>

¹⁰⁰ Frugoni, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s.125

¹⁰¹ ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 66.

situovanou rodinu, neboť i dítě je oblečeno v barevných šatech s límečkem a nabíranými balónovými rukávky, pro takto malé děti z chudších rodin byla běžnější obyčejná bílá košilka.

Rozdíl společenského postavení dítěte můžeme vidět na dalším iluminaci (obr. 17), kde je dítě nahé a hlídané sourozenci, kteří byli jen o pár let starší. To bylo spíše běžné v chudších městských rodinách, kde si chůvu nebo děvečku starající se jen o děti nemohli dovolit. Jeho bratři se ho snaží naučit chodit tím, že mu ukazují jablko a batole se ho snaží uchopit, a přitom se bezpečně opírá o chodítko. Nejen ve stylu oblékání ale i v samotném chodítku mohl být rozdíl; jak vidíme chodítko na iluminaci z druhé poloviny 16. století (obr. 16) vypadá bytelnější s většími kolečky a plnější konstrukcí, která mohla zamezit i tomu, aby dítě z chodítka vylezlo a přivodilo si v domácnosti nějaký úraz.

Ve středověkém domě byly děti bez dohledu vystaveny různému typu nebezpečí. Častými úrazy nejmenších dětí byly všelijaké druhy popálenin – mohly na sebe převrhnout kotlík s horkým jídlem nebo se popálit přímo z otevřeného ohniště. Ale oheň nebyl jediným nebezpečím v domácnosti. Nemajetní obyvatelé měst věčně bojovali s nedostatkem prostoru, a tak bylo běžné, že lidé museli koexistovat s náradím, vodou či domácími zvířaty přímo v jedné místnosti, kde se pohybovaly i malé děti. A nebylo neobvyklé, že velmi malé děti mohly být v nestřežený okamžik i napadeny zvířaty přímo v domě například prasnicí, která mohla děti pokousat a způsobit jim smrtelné zranění (obr. 18).

Ani ve středověku nebyla určitě opomíjena dětská hygiena. Lékaři ale i kazatelé v kostele upozorňovali nato, aby se matky o děti řádně staraly a pravidelně je přebalovaly; zejména pak chlapečci měli být omýváni na dolních končetinách častěji než holčičky. Děti byly následně po koupeli mazány různými vonnými a léčivými oleji například z myrty nebo růže.¹⁰² Tato péče nebyla samozřejmá pro všechny společenské vrstvy, ať už kvůli nedostatku času či finančních možnostech rodičů. A zejména pak chudí měšťané museli s nedostatkem pitné vody hospodařit šetrně. Proto byly děti učeny svoji potřebu dělat, co možná nejdříve na různé druhy nočníků (obr. 19). K rodičovské výchově nepatřilo vždy jen krmení, mytí a starání se o děti, aby nepřišly k úrazu. Rodiče nebo dětské vychovatelé si se svými chovanci také hráli a snažili se je všemožně motivovat. Dětem se zpívaly různé ukolébavky nebo se jim říkaly verše, říkanky či pohádky.¹⁰³

---

¹⁰² ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 63.

¹⁰³ Tamtéž, s. 68

3.4.2. Věk řeči a her

Dalším mezníkem života dítěte je doba, kdy se naučí nejen samostatně běhat, ale zejména pak mluvit a komunikovat s okolím slovy. Jazykové dovednosti se odvíjely nejen od sociální vrstvy rodiny, ale také od její etnické příslušnosti.

K dětskému světu pozdního středověku určitě také patřily hry a hračky. Jako jeden z nejznámějších obrazů (obr. 20), který je k tomuto tématu ztvárněn, je olejomalba od vlámského malíře Pietera Bruegela staršího (1525 – 1569) nazvaná *Dětské hry*. Zachycuje asi 250 osob – hrajících se dětí, které jsou ve věku batolat až adolescentů. Pieter Bruegel byl jeden z nejvýznamnějších umělců 16. století, který zobrazoval žánrové scény z každodenního života, ale i alegorické nebo náboženská témata.¹⁰⁴

Obraz *Dětské hry* je namalován jakoby z ptačí perspektivy, to dává dobrý přehled o prostoru náměstí, kde si děti hrají. Vypadá to jako by obsadily celé město včetně velké budovy uprostřed náměstí (radnice nebo kostel). Amy Orrock, historická kurátorka a specialista na obrazy Pietera Bruegela se zmiňuje o několika interpretacích jeho obrazu *Dětské hry*. Jedna z nejznámějších je ta, která poukazuje na dětské hry jako na metaforu o pošetilosti a sebestřednosti dospělých, kteří se zajímají jen o sebe samé. Naopak protichůdná myšlenka, ke které se přiklání i Amy Orrock, je založená na humanistickém pohledu 16. století (období, kdy obraz vznikl): poukazuje na důležitost dětské hry v samotném rozvoji dětí. Obraz má dle této druhé interpretace být hra sama o sobě: divák se má zabrat do detailu a soustředit se na malé postavy, co dělají a s čím si hrají.¹⁰⁵ Tento renesanční podnět, který zdůrazňuje hru jako výchovný prostředek dětí zmiňuje i Jitka Lněničková, která se zabývá městským prostorem pro dětskou hru.¹⁰⁶ Obraz je často označován i jako „encyklopedie vlámských dětských her, představuje více než osmdesát her a hraček, mnohé z nich jsou známy ještě dnes.“¹⁰⁷ Děti jsou ponořeny do hry se stejnou vážností jako jejich rodiče ve svých denních činnostech. Jak si můžeme všimnout, postavy jsou namalovány velmi barevně, a dokonce i na výřezu z obrazu Pietera Bruegela (obr. 21), kde je znázorněn pohřeb. I v pozdním středověku se chodilo na pohřby

---

¹⁰⁴ WISSE, Jacob. Pieter Bruegel the Elder (ca. 1525–1569). In: Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art. [online]. 10/2002 [cit.20.7.2020]. Zdroj online: http://www.metmuseum.org/toah/hd/brue/hd_brue.htm

¹⁰⁵ ORROCK, Amy. *Homo ludens: Pieter Bruegel's Children's Games and the Humanist Educators*. Journal of Historians of Netherlandish art. [online]. [cit.7.3.2020]. Dostupné z: <https://jhna.org/articles/homo-ludens-pieter-bruegels-childrens-games-humanist-educators/>

¹⁰⁶ LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. *Prostor dětských her ve městech*. In: Děti ve velkoměstech až na práh industriální doby. Documenta Pragensia 31. Praha: Archiv hlavního města Prahy, Scriptorium, 2012, s. 525.

¹⁰⁷ Web Gallery of Art. [online]. [cit.20.3.2020]. Dostupné z: https://www.wga.hu/html_m/b/bruegel/pieter_e/02/index.html

ještě v barevných šatech. Černá obřadní barva je módní záležitostí až novověku, ale ve středověku chodili lidé na pohřeb ještě v barevném oděvu nebo si oblékli něco bílého například ženy pléd kolem ramen. Bílá byla právě smuteční barvou starší.¹⁰⁸ Dokonce i mrtvé tělo se obvykle ovíjelo do bílého pruhu plátna.¹⁰⁹ Nejoblíbenější a velmi často zastoupená barva i ve středověkých malbách byla červená. Symbolizovala život, lásku, ale také to byla barva panovníků i vysokých církevních hodnostářů.¹¹⁰ Pro středověkého člověka měly barvy hluboký význam a většinou byly spojené s křesťanskou vírou. To, jakou barvu oděvu si člověk mohl obléct bylo přesně definováno postavením a zařazením do společnosti. Černá barva byla výsadou měšťanů nebo kněží; značila pokoru, přísnost a zbožnost. Naopak bílá barva měla představovat smutek nebo nevinnost: určitě to ale nebyla barva, kterou by si oblékly nevěsty ve středověkém městě na svoji svatbu (obr. 22), tento zvyk se začal měnit až později.

„Heraldický systém a oděv nebyly individuální realitou, ale realitou institucionální, řídící se pevnými normami a kódy.“^{111, 112}

Další výřezy z obrazu *Dětské hry* (obr. 23) jsou ukázkou napodobování středověkých turnajů a válečných tažení, které se ve středověku těšily u dětí velké oblibě. Tato zábava však byla výsadou šlechty. Nicméně měšťané, zejména pak ti z vyšších vrstev, šlechtu rádi napodobovali jak v životním stylu, tak i v zábavě. Povyšování bohatých měšťanů na úroveň šlechty bylo běžné.¹¹³

Další hry, které jsou známé ještě dnešním dětem a lze je identifikovat z obrazu Pietera Bruegela, může být šplh na strom, plavání v řece, hra na slepou bábu, hra na schovávanou, honěnou, přetahovaná či skákání žabáků. Povětšinou jsou to aktivní hry, snad protože dostupnost samotných hraček byla spíše výsadou dětí z vyšší měšťanské společnosti. Proto spíše než o hračkách můžeme mluvit o předmětech na hraní. Ty, které lze rozeznat z Bruegelova obrazu, jsou například sud, na kterém děti zkoušely balancovat

---

¹⁰⁸ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II. (1): Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum, 1995, s. 174, 214, 221.

¹⁰⁹ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury I. (1): Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1985, s. 157.

¹¹⁰ KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 133-134.

¹¹¹ DLOUHÁ, Markéta. *Symbolika barev ve středověku*. In: Kuděj: časopis pro kulturní dějiny. Leden 2001, roč. 3, č. 1-2, s. 31.

¹¹² Oděvní pořádky byly vyhlašovány jednotlivými městy a byly velmi detailní (týkaly se střihu, barvy ale i typy látky). Za neuposlechnutí mohla být i pokuta. KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001 s. 126 – 127.

¹¹³ Tamtéž, s. 126.

nebo do něho hučely a hrály si tak s jeho ozvěnou, dále byly velmi oblíbené obruče (obr. 24), bičík nebo cvrnkání kuliček a různé druhy balónků.

Ačkoliv je tento obraz skvělým zdrojem středověkých her a hraček dětí přesto obsahuje jeden problém, na kterou poukazují odborníci na uměleckou ikonografii. Řada her a předmětů na hraní nebyla vždy striktně brána jen jako dětské a hráli si s nimi jak adolescenti, tak i dospělí. Z obrazu je tak těžké vydedukovat, zda jde opravdu jen o děti, popřípadě adolescenty, nebo zda na obrazu nejsou náhodou i dospělí.¹¹⁴ Ani to jak jsou děti oblečeny nebo jak se tváří není nápomocné tomu, aby je bylo možné jasně rozeznat od dospělých; zejména pak jde o starší děti – adolescenty. Podobný problém zaznamenala i Zdeňka Měchurová ve své práci o dětských hrách a hračkách ve středověku. „...v takto nedostatečném světle se děti jeví, jako by skoro neexistovaly. Projevuje se to zejména v jejich ikonografické garderobě a často i ve výrazu obličeje, což platí právě pro středověké zobrazení až do pozdního středověku 16. století.“¹¹⁵

3.5. Hry a hračky pozdního středověku

Pro studium této kapitoly jsem využívala především (ale ne primárně) materiály z archeologických výzkumů zejména pro ty hračky, které se datují do 14. a 15. století. Ikonografické ani písemné prameny totiž neumožňují poznat dětské hračky z měšťanského prostředí z tohoto období tak, jako nabízejí prameny z hmotných archeologických vykopávek. Jeden z důvodů je laicizace uměleckých děl, která se začala častěji objevovat až počátkem 15. století například v oblíbených obrázkových kalendářiích.¹¹⁶

Samotné hračky bychom mohli roztřídit či klasifikovat dle různých kritérií¹¹⁷ například:

- 1.) dle materiálu výroby (dřevo, hlína, kov),
- 2.) dle funkčnosti (hračky zvukové, s/bez pravidel),
- 3.) dle způsobu výroby (ve formě nebo ručně vyráběné),

---

¹¹⁴ ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 167.

¹¹⁵ MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*. In: *Archaeologia historica* Brno: Masarykova univerzita, roč. 35, č. 1-2 (2010), s. 98.

¹¹⁶ HUSA, Václav a kolektiv. *Homo faber: Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967, s.19.

¹¹⁷ MÁTYCHOVÁ, Kamila. *Dětské hračky ve středověku na Severní Moravě*. [online] Olomouc, 2011, s. 12-60. [cit.30.7.2020]. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filosofická fakulta. Katedra dějin umění. Dostupné z: https://theses.cz/id/tprzop/bakalarka_km.pdf

4.) dle sociálního prostředí, v jakém dítě vyrůstalo. Například děti z nejchudších rodin si hrály především s tím, co jim prostředí doma nebo venku příroda nabízela: různá dřívka, kosti zvířat, kamínky, nářadí rodičů v dílně nebo v domácnosti, ale velkou oblibu měly i domácí zvířata.

5.) v neposlední řadě také dle pohlaví (panenky pro děvčata a dřevěné mečíky pro chlapce).

Já představím jednotlivé typy hraček dle věku dítěte, tedy od těch nejjednodušších k užívání až po ty, které vyžadovaly motorickou nebo psychickou zdatnost.

Nejmenší děti – kojenci a batolata byly často spojovány s různými druhy štěrchátek, rolničků, píšťalek, bručáků a jiných zvukových hraček. Mohla to být jak chrastítka z drahých kovů (bronzu a zlata) nebo jejich levnější varianty z dutých nádobek nebo figurek zvířátek obsahující štěrchavý materiál (keramické kuličky nebo kamínky)¹¹⁸, která mohla být vyrobena z hlíny, dřeva, kostí a jiného organického materiálu. Jejich tvar mohl být také rozmanitý, ale většinou byl přizpůsoben k uchopení malé ruky dítěte.¹¹⁹ Ke středověkým chrastítkám se připevňoval kančí nebo vlčí zub, aby odháněl zlé duchy a dětskou duši tak chránil proti nemoci nebo dokonce smrti (obr. 25). Upevněny mohly být na dětském oblečení pomocí řetízku kolem pasu nebo i kolem krku tak, aby bylo dítěti na blízku. Podobný amulet představovaly korálky vyrobené z červeného korálu nebo rolničků. Tyto amulety byly dětem ukládány i do hrobů, zřejmě jako starostlivost rodičů o dětskou duši i po smrti. Řada dětských hrobů se zvukovými hračkami byly nalezeny i na území Moravy a Čech (obr. 26, 27 a 28).¹²⁰

Když dítě povyroستlo a zlepšila se jeho motorická zdatnost, byly mu nabízené hračky podporující jeho fantazii. To odpovídalo věkové skupině dětí čtyř až pět let. Byly to například různé napodobeniny koníčků nazývané také Steckenpferd. Tato hračka představovala vymodelovanou hlavu koně nastrčenou na hůl. O velké oblibě svědčí řada ikonografických materiálů z vrcholného středověku (obr. 29, 30, 31).

Na iluminaci z 15. století (obr. 30) můžeme vidět malé chlapce, kteří si spolu hrají na rytířské klání s dřevěnými koníky a kopí. Dle tehdejších pověr to bývala předzvěst

---

¹¹⁸ HOCH, Aleš (ed.) a kolektiv. *Svět středověkých her*. Katalog výstavy. Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum v Plzni, 2020, s.124.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 41 – 51.

¹²⁰ SMETÁNKA, Zdeněk. *Archeologické etudy: Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 11 – 16.

války.¹²¹ V chudších rodinách dětem ale posloužily i obyčejné hrábě nebo jiný klacík. Na další iluminaci (obr. 31) z německého prostředí 16. století je zobrazena velmi barevně domácnost měšťanského domu, kde si hraje několik dětí v batolecím věku, které si hrají s větrnými mlýnky a koníčky na holi. Většina z nich je nahých, ačkoliv pochází z dobré rodiny, to lze usoudit dle skleněných oken a barevných kachlových kamen, které se objevovaly jen ve velmi bohatých měšťanských domech. O děti se starají dvě osoby: kojná možná i matka, která kojí nejmenší dítě a jeden vychovatel či starší sourozenec. Usuzují tak dle krátkých šatů, které má na sobě. Dále jsou zde zachycena i zvířata (kočka a ptáček), také oblíbený zdroj dětské zábavy. Celá scéna působí velmi veselým a bezstarostným dojmem. Po temném středověku zde není ani památky. Tato ilustrace je součástí jednoho z nejkrásnějšího iluminovaného spisu o alchymii. Podle německého historika umění a specialisty na symboliku v alchymii Dr. Jörga Völlnagela je spojení „ženské práce“ a „dětské hry“ v alchymii klíčové a objevuje se i v jiných pojednání o alchymii.¹²² Vidí zde jistou metaforu ženské práce a vytváření kamene mudrců alchymisty. Stejně jako žena musí vytvořit pokrm nebo vychovat dítě, z kterého se stává člověk, musí i alchymista různými procesy vytvořit kámen mudrců.

Další oblíbenou hračkou v této věkové skupině byly také větrné mlýnky (obr. 31), vyráběné na podobném principu jako koníci na tyči: z kousku papíru se vystříhl tvar podobný kříži, který byl pak připevněn na konec hole nebo tyče tak, aby se byl schopen točit dokola.¹²³

Středověké děti a dospělí rádi napodobovali šlechtice ve způsobu trávení volného času, zejména pak chlapci si rádi hráli na středověké turnaje; k tomu jim sloužily dřevěné mečíky a jiné zbraně (obr. 32). Ty ovšem z pohledu dnešní archeologie patří k problematickým artefaktům, neboť mohly sloužit nejen jako dětská hračka, ale i jako tréninkové nebo symbolické zbraně či jako pomůcka při výrobě pochev zbraní.¹²⁴ Na druhou stranu se tyto zmenšené mečíky a jiné zbraně vyskytují po celé Evropě včetně našeho území v hojném počtu.¹²⁵ Meč jako symbol rytířství plus prostředí v jakém

---

¹²¹ Classes: Le site pédagogique de la Bibliothèque nationale de France. L'enfance au Moyen Âge. [online]. [cit.23.6.2020]. Dostupné z: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/205.htm>

¹²² VÖLLNAGEL, Jörg. Splendor Solis. Women's Work, f. 32v. [online] Berlin. [cit.30.7.2020]. Dostupné z: <https://www.moleiro.com/en/miscellanea/splendor-solis/miniatura/1640>

¹²³ ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 168.

¹²⁴ Hoch A. (ed.) a kolektiv autorů. *Svět středověkých her*. Katalog výstavy. Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum v Plzni, 2020, s. 43.

¹²⁵ KOCHÁN, Šimon. *Nálezový soubor ze středověké studny benediktinského probošství v Brně-Komárově*. [online] Brno, 201č, s. 63-64. [cit.30.7.2020]. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filosofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/p45us/diplomova_prace_kochan.pdf

prostředí dítě pozdního středověku vyrůstalo (v době válek a jiných neustálých bojů či středověkých klání) mohlo být také inspirací nebo přání dětí stát se jednou bojovníkem nebo rytířem. Tím se ovšem člověk nerodil, ale stával na základě rozhodnutí panovníka či jiného šlechtice, který je na rytíře pasoval. Pasování probíhalo za přesně stanovených podmínek. Samotné slovo rytíř (ve staročestíně rytieř) znamenalo jízdního bojovníka. Původně bylo slovo přejaté z němčiny a v Českých zemích nemělo přesný význam – měl to být udatný bojovník, člen královské družiny nebo bojovník za křesťanskou víru.¹²⁶ Po pasování do stavu rytířů se člověk stal součástí skupiny lidí, kteří měli být ochránci slabých, dětí a žen. Také jim byly přisuzovány určité charakterové vlastnosti například odvážnost, chrabrost, štedrost nebo čestnost. Dále měli být zdatní ve zbroji a zápase, jízďe na koni a v neposlední řadě i ve vybraném chování.¹²⁷

Další neopomenutelné hračky přispívající k rozvoji dětské fantazie určitě patří různé druhy keramických miniatur – zvířat, nádobí či figurek. Opět ani zde neexistuje mezi vědci úplná shoda, neboť význam i funkce keramických miniatur se mohly během času a místa měnit.¹²⁸ To platilo zejména u figurální plastiky osob, neboť mohly sloužit i jako votivní předměty, nejen jako hračky. Tímto se zabývala i Verena Hoffmanová, podle které jsou oba teoretické pohledy na tuto problematiku možné. Děti i dospělí používali plastiky ke hře například u hraní si na divadlo, kde figurovaly jak světské, tak i náboženské motivy.¹²⁹

Nicméně badatelé se shodují na tom, že zvířecí plastiky zejména pak koníčky a koníčky s jezdci, kteří byli oblíbení zejména mezi chlapci (obr. 33-36), jako předměty na hraní být mohou. O oblíbenosti těchto hraček svědčí řada archeologických nálezů z městského prostředí již od 2. pol. 13. století až do 15. století. Starší figurky ze 13.-14. století bývaly barevně glazované, naopak jejich mladší verze z 15. století byly vyráběné bez glazury z jemné kaolínové hmoty, která mohla být vypálená do různé barvy různých odstínů růžové, hnědé či šedé. Některé figurky měly ve svém těle otvory, které mohly sloužit na zastrčení dřívka v podobě kopí nebo jako pomůcka na vodění figurky jako loutky. Dítě si při hře s figurkami z keramiky mohlo vytvářet své vlastní příběhy a někdy si

---

¹²⁶ MACEK, Josef. Jagellonský věk v českých zemích 1471 – 1526, díl 3-4. Praha: Academia, 1997, s. 50 – 67.

¹²⁷ IWAŃCZAK, Wojciech. *Po stopách rytířských příběhů*. Praha: Argo, 2001, s. 53.

¹²⁸ HOCH, Aleš (ed.) a kolektiv. *Svět středověkých her*. katalog z výstavy. Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum Plzeň, 2020, s.49.

¹²⁹ HOFFMANN, Verena. *Allerlay kurtzweil: mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*. In.: Arbeits – und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege, Band 38, Dresden, 1996, s. 133.

sehrát i menší divadelní představení (obr. 37, 38). Dětem ale mohly být takto edukativní formou přibližovány různé příběhy z Bible nebo z prostředí, odkud děti pocházely. V neposlední řadě díky těmto hrám byly děti přirozeně a nenásilně socializovány zábavnou formou do světa dospělých. Podobnou hru můžeme vidět i na německé iluminaci (obr. 37). Zde leží tříleté nemocné dítě v dětské postýlce. Vedle něho sedí jeho sestra, která se mu snaží ulevit od horečky ovíváním vějířem. Čas si krátí společně hraním s figurkami jezdců. Tato miniatura pochází z německy psaného rukopisu z 16. století, která je unikátní tím, že je považována za první knihu módy na světě. Vytvořil ji Matthäus Schwarz (1497-1574), německý účetní, který pocházel z kupecké rodiny z Augsburgu. Ten začal malovat sám sebe ve svých 23. letech a pokračoval až do svých 63. let. Nicméně své dětství a dospívání zde domaloval retrospektivně.¹³⁰

Opakem k chlapecké hračce bojovníků a koníčků byly různé figurální plastiky **panenek** nebo **loutek**, které mimo jiné napomáhaly začlenění dívek do jejich sociálních rolí. První panenky byly vyráběné po domácku z různých organických materiálů (dřeva, kůže, různé druhy látek), které se ale kvůli svému choulostivému materiálu v archeologických vykopávkách objevují jen zřídka. O něco lépe se zachovaly hliněné panenky zejména ty, které měly „kruseler“¹³¹ nebo „krüseler“ nazývané „Kruselerpuppen“ (obr. 39, 40). Byly to panenky vyráběné ze světlého jílu, které měly na hlavě šátek s volánky. Tento čepec byl oblíbený u žen z vyšší společnosti v jihoněmeckých městech ve 14. a 15. století.¹³² Byl vyráběný ze lnu, hedvábí nebo bavlny a prostřednictvím škrobu a kulmy tvarován do různě objemných tvarů. Některé z nich měly až 19 volánů. Nejvíce se těchto panenek objevilo v archeologických nálezech v oblasti Utrechtu, Kolína nad Rýnem a také v Norimberku (obr. 41).¹³³ Tyto figurky se dálkovým obchodem dostávaly i do českých zemí například prostřednictvím různých trhů nebo jarmarků (obr. 42). Tyto víceméně světské panenky napodobující ženy z vyšší společnosti byly pravděpodobně jen

¹³⁰ PILZ, Marcus. Spaß und Reue, oder: Matthäus Schwarz – die wilden Jahre. [online]. 17.7.2019 [cit.23.6.2020]. Herzog Anton Ulrich Museum. Dostupné z: <https://blog.haum.info/spass-und-reue-oder-matthaeus-schwarz-die-wilden-jahre/>

¹³¹ Kruseler (ze staroněmeckého krus = stočený) byl čepec nebo závoj s volánky. Užíval se jako pokrývka hlavy, později jako rouška přes rohový čepec. Nosil se zejména v německy mluvících zemích, ale oblíbený byl i v Čechách. HOCH, Aleš (ed.) a kolektiv. *Svět středověkých her*. Katalog výstavy. Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum v Plzni, 2020, s. 109. KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 188.

¹³² FLÜELER, Nikolaus. *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*. Katalog k výstavě: Archeologie v Bádensku-Württembersku a v severovýchodním Švýcarsku, konaná na nádvoří Národního švýcarského muzea 26.6.-11.11. 1992, Stuttgart, 1993, s. 196.

¹³³ GRÖNKE, Eveline und WEINLICH, Edgar. *Mode aus Modeln. Kruseler- und andere Tonfiguren des 14. bis 16. Jahrhunderts aus dem Germanischen Nationalmuseum und anderen Sammlungen*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 14, Nürnberg, 1998, s. 138-145.

hračkou pro dívky, které si s nimi hrály na „urozené dámy“. Naopak figurky připomínající světici, madonu, Ježíška, ale i figurky malých mnišků (obr.43), které se prodávaly na poutích, plnily spíše upomínkovou nebo votivní funkci a bývaly umísťovány na domácí oltáře v domě majitele.¹³⁴ Votivní charakter figurky měl svého majitele chránit proti zlým, nahodilým situacím v jeho životě. Nejoblíbenější pro děti však byly takové panenky, které se daly oblékat. Ty byly vyrobené ze dřeva nebo látky, jak to dokládají portréty dětí z kupeckých rodin z 15. a 16. století (obr. 44).

Velmi populární byla také výroba panenek z vosku. Pro Anglii 16. století bylo typické, že se panenky vyráběly ve velkém množství, a to jak pro domácí spotřebu, tak i pro export do vzdálenějších zemí světa (obr. 45).¹³⁵ O oblíbenosti panenek a mezinárodním obchodě s nimi také svědčí i uvalení cla na dovážené hračky loutek (maňásků) v roce 1582 v Anglii.¹³⁶

Ráda bych ale zmínila i hračky, které byly určeny již pro děti starší, tedy vyžadovaly určitou manuální schopnost, přitom ale pro ně neplatila žádná zvláštní pravidla, u kterých by byla zapotřebí vyšší intelektuální zdatnost například hra s kuličkami, káčou nebo jen spoustu obyčejných her jako je houpání na houpačce nebo držení balance na sudu.

Kuličky se dochovaly bez větších problémů dodnes v poměrně hojných počtech (obr. 46, 47), nebyl to ale vynález středověku. Tato hračka patří mezi jedny z nejstarší na světě a zmínky o ní zachycují již antické prameny.¹³⁷ Ve středověku byly označovány jako „balatka“ nebo „beladka“, tento pojem používá již Václav Hájek z Libočan ve své kronice z roku 1541.¹³⁸ Ale ani Pieter Bruegel neopomněl tuto zábavu dětí zachytit na svém slavném obraze *Dětské hry*. V 15. století byly dokonce hra s kuličkami v Norimberku tak oblíbenou hrou, že byla představiteli města zakázána a důlky bylo možno hloubit až za bránou města, aby o ně lidé nezakopávali.¹³⁹ Kuličky byly vyráběny zejména z pálené hlíny a skla, ale výjimkou nebyl ani kámen nebo kost.¹⁴⁰ Kuličkami se cvrnkalo ale i

---

¹³⁴ MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Drobná středověká plastika na Moravě. Příspěvek k tématu archeologie a hračky*. In: *Mediaevalia Historica Bohemica* 19/2. Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, s. 58.

¹³⁵ ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London : Yale University Press, 2003, s.170.

¹³⁶ Tamtéž, s. 170.

¹³⁷ LÖWE, Gerhard und STOLL, Heinrich Alexander. *ABC Antiky*, Praha: Vydavatelství Ivo Železný, 1999, s. 152.

¹³⁸ ZÍBRT, Čeněk. *Z her a zábav staročeských, příspěvky ke kulturním dějinám českým*, část 1. Velké Meziříčí: J.F. Šaška vdova, 1889, s. 250, 254.

¹³⁹ SCHMIDT, Sandra. *Kindheit im Mittelalter*. [online]. Universität Salzburg, 1999.[cit.23.6.2020].

Dostupné z: <https://www.sbg.ac.at/ges/people/janotta/sim/kindheit.html>

¹⁴⁰ ZAPLETAL, Miloš. *Velká encyklopedie her: Hry ve městě a na vsi*. Praha: Olympia, 1988, s. 188.

házelo a cílem byl většinou důlek (obr. 48). Nicméně nebylo výjimkou, že ji malí uličníci používali i do praků, anebo dětských kuší jako střelivo. Tato hra, i když ji hrály děti, nebyla cizí ani dospělým, ovšem tam již šlo o peníze.¹⁴¹

Radost ze hry ale mohla udělat dětem i obyčejná hračka jako houpačka, stačilo připevnit provaz na strom a bylo hotovo (obr. 48, 49). Jedna z nejznámějších rukopisných knih, která představila stovky iluminovaných dětských her a předmětů dětské zábavy a poukázala na specifičnost dětského světa z pohledu středověkého rodiče, byla kniha *Hodinek rodiny Ango* (Heures de la famille Ango) nebo také jen *Dětská kniha*. Byla iluminovaná kolem roku 1500 a v současné době je uložena ve Francouzské národní knihovně.¹⁴² Rodina Ango patřila do bohaté měšťanské společnosti ve Francii, její hlavní činností bylo loďařství.

U obou iluminací (obr. 48, 49) je zřejmé, že chyběla destička nebo lavička na sezení, která by usnadnila houpání. Udržet se na takové houpačce vyžadovalo šikovnost a zejména schopnost udržet rovnováhu. Z toho lze usuzovat, že houpačka patřila k běžným hračkám na držení rovnováhy stejně jako například balancování na sudu, které je zachyceno na slavném obraze *Dětských her* Pietera Bruegela (obr. 50) nebo i v *Hodinkách rodiny Ango* (obr. 51).

Mezi středověkými iluminovanými rukopisy jsou i takové, které zobrazují děti na chůdách. Ačkoliv to nebyla primárně hračka, ale pracovní nástroj například pro řemeslníky pracující ve výškách, pro pastevce ovcí nebo jako pomůcka pro obyvatele měst v době zvýšené hladiny řek¹⁴³, tak není pochyb, že si chůdy našly místo i mezi dětmi. Z ikonografických pramenů můžeme soudit, že ve středověku byly populární dva typy chůd: jedny byly jednoduššího typu, nedosahovaly velké výšky a děti si je přidržovaly oběma rukama (obr. 52–54). Druhé byly naopak vyšší: ty pravděpodobně vyžadovaly lepší motorické schopnosti a praktické dovednosti (obr. 55).

U iluminace (obr. 55) vypadají chůdy jinak než v předešlých příkladech. Jak vidíme u chlapce, který má chůdy připevněné pod kolenem opaskem a rovnováhu drží i díky holi, kterou má v pravé ruce. Na těchto chůdách se dalo pravděpodobně pohybovat i bez holi, neboť dívka napravo ji nemá. Na výřezu se vyskytují i dva ptáci, kteří jsou pravděpodobně

---

¹⁴¹ ENDREJ, Walter, ZOLNAY, László. *Fun and Games in Old Europe*. Budapest: Corvina Press, 1986, s. 114.

¹⁴² BNF GALLICA, Biblioteue nationale de France. [online]. [cit.4.3.2020]. Dostupné z: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105326038/f141_image

¹⁴³ Medieval and Renaissance Material Culture. [online]. [cit.4.3.2020]. Dostupné z: <http://www.larsdatter.com/stilts.htm>

symbolickým vyobrazením bdělosti. Otázkou je, jací ptáci to jsou? Dlouhými zobáky připomínají jeřába, ten by v tomto případě mohl sloužit jako symbol bdělosti (opatrnosti), což je vlastnost přisuzovaná těmto ptákům již od antiky.¹⁴⁴

Chůdy mohly být tedy jednou z edukativních pomůcek, u které dítě praktikovalo aktivitu dospělého a připravovalo se formou hry na svoji budoucí sociální roli.

Za další typickou dětskou hračku pro středověké prostředí, která vyžadovala motorickou zdatnost, a tedy byla vhodná pro věkovou skupinu dětí tří let a starší, byla káča. Ta se vyskytuje nejen v celé řadě ikonografických pramenů, ale existuje i řada archeologických nálezů z celého území dnešní Evropy. O velké popularitě svědčí její hojné nálezy například v Novgorodě, kde se jich našlo přes 800 kusů.¹⁴⁵ Na našem území ale bylo také odkryto řada těchto hraček v archeologických depotech. Velmi známá káča byla nalezená v odpadní jímce v Plzni (obr. 56), která se zachovala ve velmi dobrém stavu. Další unikátní exponát z českého prostředí je z Hradce Králové (obr. 57). Káča nebo také vlček či čamrda mohla mít dvě různé podoby: vypadala jako dřevěné vejce (obr. 58) vystružené do kónického tvaru a ukončené špičkou na konci, které se roztáčelo pomocí provázku nebo bičíku (obr. 59). Další typ vlčku se roztáčel mezi prsty, ten ovšem vypadal podobně jako zmiňovaný exponát z Hradce Králové (obr. 57). Nicméně u obou typů byl cíl stejný: udržet káču co možná nejdéle v pohybu¹⁴⁶. Způsob hry s káčou podporují i ikonografická vyobrazení z iluminovaných rukopisů (obr. 60, 61).

Zajímavá symbolika vychází pak z iluminace (obr. 61). V levém rohu jsou vyobrazeny velmi výrazné paprsky slunce. Slunce bylo v minulosti téměř ve všech kulturách uctíváno a většinou se pojilo s náboženskou symbolikou. Středověký člověk spojoval slunce a jeho paprsky s Kristem. Konkrétně mělo světlo pocházející od slunce a jeho paprsků prozářit temnotu noci nebo smrti. Velmi známým symbolem Krista je v tomto ohledu záře (paprsky), které jsou často viděny na středověkých malbách okolo Mariina těla a Ježíška.¹⁴⁷ Dalším velmi výrazným prvkem na této iluminaci jsou stromy-keře, které jsou viděny jak mezi lidmi v levém rohu dole, tak přímo pod sluncem v horní části obrazu. Stromy byly vždy spojovány s lidstvem, v různých kulturách a v různém čase mohly

---

¹⁴⁴ ROYT, Jan. a ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 124.

¹⁴⁵ ZAPLETALOVÁ, Oksana. *Příspěvek k poznání dětského světa ve středověkém Novgorodě. Archeologické prameny a jejich svědectví*. In: Děti ve velkoměstech až na práh industriální doby. Documenta Pragensia 31. Praha: Archiv hlavního města Prahy, Scriptorium, 2012, s. 123 – 124.

¹⁴⁶ HOCH, Aleš. (ed.) a kolektiv. *Svět středověkých her: katalog výstavy*. Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum v Plzni, 2020, s. 42 – 43.

¹⁴⁷ ROYT, Jan. a ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 10 – 11.

symbolizovat různé věci, ale vždy směřovaly k lidstvu nebo jeho charakteristikám například: mládí, život, nesmrtelnost nebo moudrost. Různé životní etapy člověka můžeme postihnout i z obrazu na němž si nejmladší dítě hraje s káčou. Lze interpretovat jako bezstarostné dětství, nad nímž bdí a jež ochraňuje Kristus symbolizovaný sluncem a jeho paprsky. Starší chlapec má v ruce luk a šíp, což může poukazovat na věk naplněný učením. Muž na koni se sokolíkem v ruce je pravděpodobně mladý jinoch věnující se zábavě honu, velmi oblíbená zábava středověké šlechty. Lov zvěře byl ale také výsadním právem šlechty, měšťanů se vůbec netýkal. A dále jde na iluminaci postihnout ještě sedícího muže v obchodě. Ten může být ve svých nejlepších letech, a protože musí živit rodinu, na zábavu mu již nezbyvá tolik času. Nakonec jsou zde vyobrazeni i dva staří muži, kteří uzavírají kruh symbolizovaný čtyřmi věky lidského života (dětství, dospívání, zralost a stáří). Strom stejně jako slunce dávaly život, strom navíc také vláhu, poskytoval odpočinek a ochranu v horkých letních dnech. Symbolické je i samo použití zelené barvy, která ve středověku označovala život a energii například svatý Augustin viděl v zeleném stromu naději člověka na spásu.¹⁴⁸

S tím, s čím si děti hrávaly nebylo vždy jen určeno věkem nebo společenským a ekonomickým zařazením rodiny, ale velkou roli zde hrálo i roční období. Například v prosinci, kdy se zabíjela prasata, bylo vítanou zábavou pro děti nafukování prasečích měchýřů, které mohou být takové napodobeniny dnešních nafukovacích balónků. Podobnou scénu zachycuje následující iluminace (obr. 62). Zde si malý chlapec v zadní části scény nafukuje prasečí střevo. Další dvě postavy zde znázorňují řezníky: jeden z nich vyndává z mrtvého prasata vnitřnosti a druhý je čistí v kádi na zemi. Tato scéna znázorňuje každodenní život středověkého člověka v zimních měsících.

Děti s těmito nafouklými balonky ze střev zvířete ale dokázaly ovšem i pozlobit dospělé, když měchýř naplnily vodou a házely je na kolemjdoucí z okna nebo balkónů.¹⁴⁹ Děti si hrály určitě i s balonky z jiných materiálů, a to po celý rok. Bohužel hračky z organických materiálů jako je kůže se mezi archeologickými exponáty vyskytují jen poskromnu, i když pár se jich dochovalo i na našem území (obr. 63).

Mezi další zimní radovánky patřily: koulovačky se sněhovými koulemi (obr. 64), sáňkování (obr. 65) nebo bruslení na zamrzlém rybníku či řece (obr. 66). V létě se pak na stejném rybníku či potoce dalo plavat, nebo se pouštěly lodičky (obr. 67). Lidé se sice

---

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 94 – 95.

¹⁴⁹ FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 128 - 131.

koupali z různých důvodů, nejen kvůli očistě těla, různým náboženským rituálům, ale i pro zábavu a osvěžení v horkých letních dnech. Ještě ani pozdní středověk plavky neznal, a proto si děti radost z vody užívaly nahé nebo jen v části oděvu, který nosily běžně. Se zakrýváním těla při koupání si lidé v této době ještě hlavu nedělali.¹⁵⁰ S tím se začalo až v 16. století. Jedním z důvodů mohl být i ochrana zdraví před syfilidou nebo jinými nemocemi, které byly v pozdním středověku velmi rozšířené.

Za podrobnější zmínku určitě stojí obraz zimní krajiny od Pietera Bruegela (obr. 66), který podle mého názoru vyjadřuje určitou symboliku k mému tématu. Nemuselo jít jen o zachycení zimní krajiny s ptáky a bruslicími dětmi: samotná scéna by totiž mohla odkazovat na velmi oblíbené téma, vyjadřování lidské existence umělců v 16. století. Člověk se během svého života měl potkávat s různým druhem nebezpečím (zde bruslení dětí na ledu) a pokušením (návnada na ptáky v pravé části obrazu), kterým je třeba se vyhnout, aby došlo k záchraně, spáse duše. Ve středověku často symbolizovali malí a rychlí ptáci lidskou duši nebo spiritualitu. Naopak těm velkým ptákům byly často přisuzovány spíše negativní vlastnosti například havran nebo krkavec měli symbolizovat neblahé zprávy nebo katastrofy.¹⁵¹ Ale je možné, že Bruegel se pouze snažil zachytit zimu v letech 1564-1565, která podle kronik měla být velmi krutá.¹⁵² Období 16. století, ve kterém byl tento obraz namalován, bylo nazýváno malou dobou ledovou: došlo k citelnému ochlazení na celé severní polokouli na několik století.¹⁵³

3.6. Nebezpečí, úrazy a podezřelá úmrtí

Vůči dětem zejména pak osiřelým nebo jinak ohroženým se města pozdního středověku stavěla odpovědně, neboť si byla vědomá, že děti představují relativně ohroženou skupinu obyvatel. Tento přístup se pak projevoval jak na úrovni institucionální, tak i na úrovni osobní.¹⁵⁴

---

¹⁵⁰ LIXLEY, Kevin L.C., HÜBENTHAL, Christoph, MIETH, Dietmar, MÜLLER, Norbert. *Sport and Christianity: A Sign of the Times in the Light of Faith*. The Catholic University of America Press, 2012, p. 26.

¹⁵¹ ROYT, Jan. a ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 121-122.

¹⁵² Web Gallery of Art. [online]. [cit. 11.5.2020]. Dostupné z, https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/b/bruegel/pieter_e/01/13winter.html

¹⁵³ FAGAN, Brian. *Malá doba ledová, jak klima formovalo dějiny v letech 1300 - 1850*. Praha: Academia, 2007, s.77.

¹⁵⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 452.

K těm běžným každodenním ohrožením patřily různé domácí nehody nebo tragédie, které se mohly udát jak v domě, tak i v jeho okolí. Zejména pak nejmladší děti, které ještě neměly vyvinutou motoriku a neměly dostatek zkušeností či síly, byly v prostředí města velmi zranitelné. Dále to byly různé epidemie nebo hladomory, které představovaly pro děti nebezpečí. Mezi méně běžné ohrožení se pak počítaly různé přírodní katastrofy jako povodně, požáry ve městě, ale v neposlední řadě i únosy či dětská infanticida.

Již duchovenstvo nabádalo kmotry při křtu dítěte, aby dbali na bezpečnost svých kmotřenců a kmotřenek tím, že budou varovat rodiče před ohněm, vodou a jiným nebezpečím až do sedmi let věku jejich dětí.¹⁵⁵ Dle středověkých autorů v sedmi letech docházelo k ukončení jedné ze tří vývojových etap lidského života – rané dětství (infantia) a věřilo se, že dítě je natolik schopné, aby se dokázalo ochránit před běžnými úrazy a nehodami samo.¹⁵⁶ Nicméně k úrazům docházelo i přes všechna tato varování. Barbara Hanawalt se ve své studii zmiňuje o nehodách, které se lišily dle pohlaví.¹⁵⁷ Zmiňuje se o chlapcích ve věku čtyř až šesti let, kteří měli více zranění venku mimo dům, neboť jsou již od přírody smělejší než dívky. Naopak děvčatům se podobné nehody stávaly až později okolo sedmého až dvanáctého roku. Důvodem ale mohlo být i to, že děvčata se držela více doma kvůli pomoci matkám v domácnosti, kdežto synové mohli přijít k úrazu při pozorování otce u práce mimo dům. O genderových rozdílech mezi chlapci a děvčaty se zmiňuje se zmiňuje i Chiara Frugoni ve své knize o každodenním životě ve středověku.¹⁵⁸ Ta popisuje vyšší mortalitu děvčat konkrétně ve velkých a nemajetných rodinách, které těžce zvládaly velký počet dětí a zejména pak děvčat.¹⁵⁹ Provdání dcer nebyla levná záležitost, nehledě na to po svatbě odcházely do nové rodiny, tudíž rodiče tak ztráceli další pomocné ruce ve stáří. Tyto případy se těžce dokazovaly, nicméně statistiky úmrtí dětí ženského pohlaví byly zaznamenány i jako zvláštní kategorie ve zповědních knihách.¹⁶⁰

---

¹⁵⁵ ORME, Nicholas. *Medieval children*. New Haven and London: Yale University Press, 2003, s. 67.

¹⁵⁶ Ve středověku byly rozlišovány tři etapy života: 1. Rané dětství (infantia) od narození do sedmi let 2. Pueritia, která trvala u dívek do dvanácti let a u chlapců do čtrnácti let, 3. adolescentia – trvající až do dospělosti.

Tamtéž, s. 69;

NODL, Martin. *Dětství v předmoderní době*. [online]. 30.4. 1996. [cit. 5.3. 2020]. In: Souvislosti 4, s. 31.

¹⁵⁷ HANAWALT, Barbara A. *Childrearing Among the Lower Classes of Late Medieval England*. [online]. In: *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 8, no. 1, 1977, s. 15–19. [cit. 5.3. 2020]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/202593?seq=1>

¹⁵⁸ FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. The University of Chicago Press, 2005, s. 126.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 126.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 126.

Velmi zajímavý druh pramene, který se zmiňuje o nepřírozeném nebo záhadném úmrtí dětí jsou písemnosti koronera. Tento úřad vznikl již ve 12. století v normandské Anglii. Tito státní úředníci měli za úkol vyšetřovat podezřelá úmrtí, do kterých patřily i různé nešťastné příhody dětí.¹⁶¹ Jejich práce se nesoustředila jen na jedno místo, koroneři museli cestovat po jednotlivých hrabstvích a v zastoupení krále tak vykonávat i moc soudní.¹⁶² Pro moji práci je tento zdroj relevantní zejména proto, že pozornost koronera se soustředila na střední a nižší vrstvu společnosti, šlechtici a velmi bohatí měšťané z ní byli vyloučeni. Většina písemných středověkých pramenů se spíše orientovala jen na elity. Velmi podrobně se o tento zdroj zajímala i Barbara Hanawalt ve svém studiu o rodinných poměrech, dětství a infanticidě.¹⁶³

Na děti mohlo číhat řada nebezpečí již v samotném domě, zejména když byly ponechány bez dozoru dospělé osoby. Ublížit jim mohla i domácí zvířata, jak o tom vypráví příběh ve studii Jana Zelenky o koronerových svitcích.¹⁶⁴ Matka ponechala svoji měsíční holčičku samotnou v kolébce v otevřeném domě, po nějaké době se do pokoje dostala prasnice a dítě pokousala přímo do obličeje. Tento druh nehody ale nebyl ojedinělý, neboť byl zachycen i ve středověkých vyobrazeních (obr. 18). Obraz zachycuje votivní motiv, kde byla zobrazena tragická událost pokousaného dítěte, které leží nahé na zemi a matka vzpíná ruce nad hlavu v gestu zoufalství nebo snad i prosby o uzdravení dítěte vyšší mocí. Další problém byly i otevřené ohniště, které představovaly zejména pro kojence v kolébce (ale i pro starší děti) také velké nebezpečí. Z ohniště mohla vyskočit jiskra a podpálit kolébkou a posléze celý dům. Požáry domů byla hrozba, která znamenala ztrátu nejen majetku, ale i členů rodiny. Požáry ve městech byly často vyobrazovány v dobovém umění (obr. 68, 69), ale zmínka o nich bývala například i v koronerových dokumentech jako součást vyšetřování po příčinách požáru a následné tragické smrti dítěte nebo jiného člena rodiny.¹⁶⁵

---

¹⁶¹ ZELENKA, Jan. *Dítě a dětství v koronerových svitcích. Příspěvek ke každodennímu životu středověkých dětí ve městě a na venkově*. In: Český časopis historický, roč. 3, 2016, s. 587-613.

¹⁶² HUDSON, John. *The Formation of the English Common Law: Law and Society in England from the Norman Conquest to Magna Carta*. New York: Longman Press, 1996, s. 31.

¹⁶³ HANAWALT, Barbara A. *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*. In: The Journal of Interdisciplinary History, vol. 8., no. 1, 1977, s. 1-22. [cit. 5.3. 2020]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/202593?seq=1>

¹⁶⁴ ZELENKA, Jan. *Dítě a dětství v koronerových svitcích. Příspěvek ke každodennímu životu středověkých dětí ve městě a na venkově*. In: Český časopis historický, roč. 3, 2016, s. 595.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 595; HANAWALT, Barbara A. *Childrearing among the Lower Classes of Late Medieval England*. In: The Journal of Interdisciplinary History, vol. 8., no. 1, 1977, s. 15. [cit. 5.3. 2020]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/202593?seq=1>

Nejvíce ohroženou skupinou dětí však byla batolata ve věku jednoho až tří a půl roku tedy v okamžiku, kdy se začaly pohybovat mimo domov a jakýkoliv dosah rodičů. Koronerovy svitky pro Londýn dokládají, že až 39 % dětí této skupiny zemřelo nešťastnou náhodou.¹⁶⁶ K nejčastějším nehodám patřily různé pády a utonutí: děti mohly spadnout do otevřených studní, které byly na dvoře nebo před domem. Výjimkou ale nebyly ani příkopy, stoky nebo strouhy. A i tyto nešťastné příhody byly zachyceny ve středověkých iluminacích (obr. 70, 71).

Zajímavé je, že u obou uměleckých děl (obr. 70, 71) je „neštěstí“ zobrazeno jako úděl ďábla, který zavinil smrt dítěte. U obou také vystupují bytosti s pozitivním charakterem jako je svatý Mikuláš nebo andělé, kteří taktéž vystupují jako ochránci dítěte. Zobrazení těchto protikladů bylo ve středověku běžné a podobná tematika lze na obrazech najít i v pozdější době. Nicméně mělec zde velmi realisticky zachytil pohled do každodenního života bohatého měšťana a zobrazil tak scénu, kde se mísí náboženský výjev (vystupování nadpřirozených postav jako jsou andělé, ďábel nebo svatý Mikuláš) s tematikou běžného života (interiér domu nebo zobrazení utrpení otce). Tato desková malba (obr.70) pochází z italského prostředí 14. století a byla zhotovena známým umělcem Ambrogio Lorenzettim ze Sieny (1285/90 – 1348). Byl to jeden z představitelů sienské malířské školy první poloviny 14. století a také člen cechu malířů ve Florencii. Jedno z jeho děl byla i tato zmiňovaná malba, která byla malovaná temperou na dřevěný oltář s námětem svatého Mikuláše. Desková malba byla zhotovena pro florentský kostel Procolo.¹⁶⁷

Existuje celá řada příběhů, legend, ale i ikonografických zdrojů, které popisují nešťastné události a zobrazují osud těchto dětí. I když legendy neodrážely realitu každodenního života, pomáhaly tyto obrazy s náměty starých legend posilovat křesťanskou víru a mimo jiné sloužily i jako morální apel. Právě i jedno z těchto uměleckých děl (obr.70) popisuje podobný příběh, který je popsán jako legenda o svatém Mikuláši¹⁶⁸. Ten byl ve středověku považován za ochránce dětí a také patronem kupců. Toto dílo tak odráží mentalitu bohaté kupecké rodiny, do níž byla vsazena i legenda o svatém Mikuláši. Byl to právě tento světec, ke kterému se obraceli nešťastní rodiče a modlili se k němu za jejich opětovné oživení nebo uzdravení.¹⁶⁹ Obraz je namalován jako příběh otce, který slavil

---

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 596.

¹⁶⁷FRUGONI, Chiara. *Pietro and Ambrogio Lorenzetti*. Florence: Scala Books, 1988, s. 37.

¹⁶⁸ VORAGINE, Jakub de. *Legenda aurea*. Praha: Vyšehrad, 1984, s. 75.

¹⁶⁹ FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 133.

každoročně svátek svatého Mikuláše z lásky ke svému synovi, neboť to bylo jeho přání. Jednoho roku otec připravil hostinu, na kterou pozval mnoho duchovních. Ke dveřím ale přistoupil ďábel převlečený za poutníka a žádal o almužnu. Otec přikázal synovi, aby se ho ujal. Naneštěstí syn poutníka nezastihl, a tak se za ním rozběhl. Jakmile došel k rozcestí, ďábel ho uškrtil. Když to otec uslyšel, zabědoval: „Ó můj milovaný synu, co se ti to stalo? Svatý Mikuláši, to je odměna za úctu, kterou k tobě už tak dlouho chovám?“ Jakmile dořekl tato slova, chlapec se na smrtelné posteli probral, otevřel oči a vstal.¹⁷⁰ Na obraze je příběh zachycen ve dvouposchodřovém bohatém měšťanském domě a jednotlivé scény, jak popisuje i legenda, jsou vyobrazeny v různých částech domu (v jídelně, na schodišti domu, na zápraží a v ložnici). Velmi zajímavě pak autor znázornil probuzení chlapce, kterého měli rodiče za mrtvého: svatý Mikuláš se vznáší nad schodištěm a vysílá paprsek světla z úst a dlaně přímo na chlapcovu hlavu skrz otevřené okno. Ten se díky paprsku zvedá z lehu do kleku k údivu všem zúčastněných.

Naopak na iluminaci z francouzského rukopisu (obr. 71) datovaného do 15. století je každodenní život zachycen v architektonické perspektivě tedy budov v exteriéru. Umělec zde vykreslil nešťastnou příhodu dítěte, které vypadlo z okna rukou ďábla a díky božskému zásahu v podobě andělů je záchráněno. Časový rozestup mezi vznikem těchto dvou děl je více než sto let: tematika je sice stejná, ale rozdíl vidíme například v barvách. Barevná škála miniatury z 15. století je postavena na kontrastu šedo-bílé. To ve srovnání se starším dílem ze 14. století, které je naopak velmi barevné, působí dosti ponuře.

Jiný případ lze pozorovat u deskové malby z 16. století (obr. 18), která pochází z Rakouska, a na které jde vidět výrazný posun motivu. Zlo již není ztvárněno jako nějaká neviditelná ruka ďábla, ale jako naprosto konkrétní živá bytost – prasnice. I v tomto případě jde o obraz s votivní tematikou. Zdá se však, jako by to byl jen prostředek jak zobrazit téma každodenního života. Votivní motiv lze postihnout v gestu ženy, která vzpíná ruce k nebi. Na druhou stranu hlavní roli zde hraje již obyčejný člověk, dítě a zvíře, tedy nikoliv žádný nadpřirozený charakter jako v předešlých uměleckých dílech (obr. 70, 71).

Další typ rizika, které mohlo děti postihnout bylo utonutí. Taktéž toto riziko bývalo zobrazováno ve středověkém umění vrcholného středověku.

Například příběh ze 14. století, který je součástí francouzsky psaného iluminovaného rukopisu: Zázraky a život svatého Louise (*Vie et Miracles de saint Louis*), autorem je

---

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 75.

Guillaume de Saint-Pathus, který zobrazuje iluminace (obr. 72). Riziko utonutí dítěte ve městě je zde ukázáno ve formě příběhu.¹⁷¹ Dítě si hrálo na břehu řeky Seiny vedle katedrály Saint-Denis. Autor odkrývá jednotlivé scény tak, že vede oko pozorovatele po směru hodinových ručiček v horní části obrazu, a naopak proti směru ve spodní části iluminace. Dítě si hrálo na dvorku, kde bylo hlídáno svým starším bratrem. V nestřežené chvíli, kdy bratr odchází, holčička padá při hře do řeky. Naštěstí plující tělo uvidí na řece pradena a s pomocí ostatních sousedů ho vytáhnou na břeh. Vysvlečou dítěti šaty, otočí ho hlavou dolů a snaží se jeho oživení. Po příchodu domů je vykoupáno v teplé lázni a uloženo do postele blízko ohně, aby nepodlehlo podchlazení. Matka dítěte spíná ruce k nebi, toto gesto nejspíš znamenalo prosbu o život a uzdravení dcerky vyšší mocí. Poslední díl příběhu zachycuje dívku a její matku v kostele, aby společně poděkovaly za záchranu jejího života, které bylo považováno za zázrak. Právě zázraky představovaly významný fenomén při formování mentality lidí ve středověku.

Příběh, který je zobrazen v iluminaci (obr. 72) odkazuje na to, že hlídání dětí staršími sourozenci bylo zcela běžné. Dále poukazuje na to, jak sousedská výpomoc mohla být v některých případech pro život naprosto rozhodující. Nešťastné události se nevyhýbaly ani bohatým měšťanům. Můžeme tak soudit z iluminace, na níž je vyobrazená bohatě zdobená ložnice a postel, kde dívka ležela.

Bohužel ne všechny děti se vždy rodily jako chtěné a milované. Někteří rodiče pak těmto potomkům mohli usilovat i o jejich život. Nicméně města na tento aspekt také myslela a určitě v tomto ohledu laxní nebyla. Naopak, pokud byla infanticida prokázána, byla velmi přísně trestána. Každé středověké město si volilo jiný druh trestu a například v Norimberku byl za násilnou smrt dítěte trest stětí nebo utopení.¹⁷² Dalším důkazem o starost dětí na úrovni institucionální byla přísaha rychtáře při vstupu do úřadu, který měl povinnost prohlásit se za „ochránce vdov a sirotků“.¹⁷³

I když smrtelných nehod u dětí bylo hodně, tak přesto z výzkumu koronerových svitků přímo nevyplývá, že by z velké části za to mohla právě infanticida či úmyslné násilí na dětech. A to i přes řadu případů popsanych jako velmi podezřelých.¹⁷⁴ Na tuto skutečnost upozorňuje Dana Dvořáčková-Malá. Zmiňuje, že omezený počet středověkých dokladů o

---

¹⁷¹ Classes: Le site pédagogique de la Bibliothèque nationale de France. L'enfance au Moyen Âge. L'insécurité. [online]. [cit. 23.6.2020]. Dostupné z: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/349.htm>

¹⁷² DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 456-457.

¹⁷³ Tamtéž, s. 452.

¹⁷⁴ ZELENKA, Jan. *Dítě a dětství v koronerových svitcích. Příspěvek ke každodennímu životu středověkých dětí ve městě a na venkově*. In: Český časopis historický, roč. 3, 2016, s. 600-601;

infanticidě by měl vést k opatrnosti při interpretaci.¹⁷⁵ Pečlivost, s jakou byla vyšetřování smrti dítěte vedena ve středověké Anglii, poukazuje na to, že život dítěte byl ceněný a křesťanská společnost měla zájem děti chránit.

IV. Závěr

Cílem tohoto textu bylo poznání každodenního života středověkého dítěte 14. – 16. století v měšťanském prostředí od narození až do jeho sedmi let, tedy do věku, kdy se děti začaly připravovat na svoji budoucí roli ve společnosti. K tomu jsem měla dospět díky komparaci ikonografických a hmotných pramenů z archeologických výzkumů, které byly mými hlavními zdroji informací.

Otázky, které jsem si na začátku položila jsem se snažila zodpovídat průběžně během samotného výzkumu.

Na zhodnocení dětského světa navazují tři hlavní kapitoly, ve kterých byl představen reálný život dítěte ve středověkém městě. V první části byl kladen důraz na rané dětství, které bylo spojeno s porodem a jeho následnou péčí v rodině. Ikonografický i hmotný materiál poukazuje na to, že dětem jejich rodiče věnovali láskyplnou péči v rámci svých ekonomických a sociálních možností. Dle obrazového materiálu se děti většinou rodily do rodinného kruhu obklopené nejen svými rodiči, chůvou a dalšími pomocníky, ale také do prostředí, kde nechyběla kolébka nebo jiná postýlka. Tato část nábytku svědčí o snaze zajistit bezpečné místo pro dítě. Co se týká stravy, obrazový materiál poukazuje zejména na kojení, které bylo bráno velmi vážně. A tak mohu konstatovat, že snaha ho byla zajistit.

Rozdíly v zavinování nejmenších dětí byly minimální, generálně se zachovával trend pevného balení celého dítěte. Oblékání batolat bylo velmi jednoduché, většinou se objevují dlouhé košilky často sahající až na zem. Ale nebylo výjimkou, že děti bývaly i nahé. Obrazy z bohatých měšťanských rodin 16. století zobrazují děti oblečené do nákladných šatů a bohatě zdobených. Ty, ale než dětskou módu připomínaly spíše šaty dospělých. Bohužel ani tato veškerá starost a péče rodičů nepřebila nepříznivé demografické poměry, do kterých v tomto období dítě přicházelo na svět, a úmrtnost novorozenců i batolat byla téměř 50%.

---

¹⁷⁵ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 495-496.

Další a snad nejdůležitější část této práce tvořila kapitola, která předložila doklady o tom, jak děti trávily volný čas: tedy jak vypadal ten opravdový dětský svět v hlavní roli s dětskými hry a hračkami. V tomto případě jak hmotné, tak ikonografické prameny jsou velmi bohaté a je možné konstatovat, že hry a hračky byly součástí každodenního dětského života, a to od toho nejtutějšího věku, kdy dítě bylo schopno uchopit chrastítko. Nejoblíbenější hračky, které bohatě poskytují prameny byly: figurální plastiky koníčků, panenek, dále balónky, kuličky, chůdy, koníčky na holi, káči, různé druhy vrtulníků, zvukových hraček jako například chrastítek nebo napodobenin zbraní.

Dle vzhledu některých hraček můžeme usuzovat, že byly zhotovovány podomácku, nicméně jak dokládají ikonografické prameny, vznikaly již koncem středověku dílny pro jejich výrobu a některé z nich byly exportovány i do vzdálenějších zemí světa (obr. 45).

S hračkami se děti nejen těšily zábavě, ale měly i svoji socializační funkci a zajišťovaly upevnění pohlavních rolí (muže a ženy). Příkladem je například obraz Pietera Bruegela (obr.20). Chlapci se zde věnují povětšinou energičtějším aktivitám například hře na honěnou, skákání žabáků, hraní si na středověký turnaj nebo chůzi na chůdách. Ale i jiný obrazový materiál zobrazoval chlapce s předměty jako byl: dřevěný koník, větrník nebo kuličky, které rozvíjely soutěživost. Dívky byly naopak zobrazovány spíše s panenkami, ve svatebním průvodu nebo roztančení sukní.

Nicméně po zhodnocení této druhé kapitoly nemohu s jistotou konstatovat, že všechny hračky a hry, které jsem uvedla patřily jednoznačně mezi dětské předměty. A to přesto, že jsem se snažila vyhledat a porovnávat co možná nejvíce obrazového i hmotného materiálu. Nejvíce problematická pro mě byla zejména zimní zábava, kde jsem objevovala vyobrazení, tak zvané koulovačky povětšinou s dospělými nebo z vesnického prostředí. A bohužel ani archeologické exponáty bruslí, které jsem zhlédla na výstavě v Západočeském muzeu v Plzni, a které jsou taktéž v katalogu Aleše Hocha¹⁷⁶, nebyly uvedeny jako dětské.

Třetí částí mé práce byl pohled do situací, kdy se děti ocitly v ohrožení života přímo v domácnosti nebo kolem domu. Značná část ikonografických pramenů, které jsem objevila vypovídají bohužel o nehodách, které se udály většinou v nepřítomnosti rodičů. A nevyhýbaly se ani dětem z majetnějších rodin, které mívaly zajištěny chůvy nebo jiné opatrovatele. Tento fakt potvrzuje například i příspěvek od Jana Zelenky o koronerových svítcích ze středověké Anglie, který uvádí největší počet záznamů u dětí zejména do jejich

---

¹⁷⁶ HOCH, Aleš (ed.) a kolektiv. *Svět středověkých her*. Katalog výstavy. Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum v Plzni, 2020, s. 82.

tři a půl roku života.¹⁷⁷ Tato informace může svědčit mimo jiné o tom, že prostředí města a domu v tomto sledovaném období, nemuselo být úplně bezpečné místo na hraní. V této části textu ale vidím značné limity, neboť dle ikonografického materiálu jsem schopná vyjmenovat typy úmrtí, nikoliv ale stanovit komplexní pohled. Za relevantní zde vidím studium obrazového materiálu s kombinací s archeologií zejména pak dětských hrobů, ale také písemnými prameny, které jsem v práci ponechala stranou.

Závěrem lze konstatovat, že díky obrazovému a hmotnému materiálu se mi povedlo částečně vykreslit každodenní život dítěte ve 14 – 16. století. Děti se sice nerodily do skvělých demografických podmínek, ale velké množství existence hraček a dalších dětských předmětů v domácnosti dokazuje to, že rodiče a dětské opatrovníci si byli vědomi potřeb dítěte a v rámci svých možností se je snažili dítěti dopřát.

---

¹⁷⁷ ZELENKA, Jan. *Dítě a dětství v koronerových svitcích. Příspěvek ke každodennímu životu středověkých dětí ve městě a na venkově.* In: Český časopis historický, roč. 3, 2016, s. 597.

V. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

5.1. Prameny:

BNF GALLICA. Francouzská národní knihovna. [online]. Dostupná z:

<https://gallica.bnf.fr/accueil/en/content/accueil-en?mode=desktop>

DIGITAL BODLEIAN. The Bodleian Library. [online]. Dostupné z:

<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/>

FROLÍK, Jan, HAZLBAUER, Zdeněk, CHARVÁT, Petr, ŠUMBEROVÁ, Radka, TOMÁŠEK, Martin. Čáslav – Místo pro život. Svědectví archeologie. Čáslav: Městské muzeum, 1999.

GRÖNKE, Eveline und WEINLICH, Edgard. *Mode aus Modeln. Kruseler- und andere Tonfiguren des 14. bis 16. Jahrhunderts aus dem Germanischen Nationalmuseum und anderen Sammlungen*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 14, Nürnberg, 1998.

HOCH, Aleš (ed.). *Svět středověkých her*. Plzeň: Muzeum Vysočiny Jihlava a Západočeské muzeum Plzeň, 2020.

HOFFMANN, Verena. *Allerlay kurtzweil: mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*. In.: Arbeits – und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege, Band 38, Dresden, 1996, str. 127 – 200.

KUNSTHISTORISCHE MUSEUM WIEN. [online]. Dostupné z:

<https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Drobná středověká plastika na Moravě. Příspěvek k tématu archeologie a hračky*. In: Mediaevalia Historica Behemica 19/2. Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, s. 51-73.

MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Drobná středověká plastika koníčka na Moravě: úvahy a postřehy*. In: Archaeologia historica 34, Brno, 2009, s. 173-188.

MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*. In.: *Archaeologia historica* 35, č. 1, 2010, s. 95-110.

MEDIEVAL AND RENNAISSANCE MATERIAL CULTURE. [online]. [cit.4.3.2020].
Dostupné z: <http://www.larsdatter.com/stilts.htm>

NÁRODNÍ MUSEUM. [E-sbírký: kulturní dědictví on-line](https://www.esbirky.cz/). [online]. Dostupné z:
<https://www.esbirky.cz/>

SMETÁNKA, Zdeněk. *Archeologické etudy: Osmnáct kapitol o poznávání středověku*.
Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 11 – 16.

THE J. PAUL GETTY MUSEUM. *The Medieval Bestseller: Illuminated Books of Hours*.
[online]. 29.10.2002. [cit. 4.8. 2020]. Dostupné z:
<http://www.getty.edu/art/exhibitions/books/>

WEB GALLERY OF ART. [online]. [cit.20.3.2020]. Dostupné z: <https://www.wga.hu/>

WISSE, Jacob. Pieter Bruegel the Elder (ca. 1525–1569). In: Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art. [online]. 10/2002 [cit.20.7.2020].
Zdroj online: http://www.metmuseum.org/toah/hd/brue/hd_brue.htm

5.2. Literatura:

ČECHURA, Jaroslav. *Časopis Národního muzea v Praze*. Oddíl věd společenských 158, č. 3-4, 1989, s. 157-170.

DLOUHÁ, Markéta. *Symbolika barev ve středověku*. In: *Kuděj: časopis pro kulturní dějiny*. Leden 2001, roč. 3, č. 1-2, s. 14 – 38.

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv. *Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019.

ENDREJ, Walter, ZOLNAY, László. *Fun and Games in Old Europe*. Budapest: Corvina Press, 1986.

ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001.

FAGAN, Brian. *Malá doba ledová, jak klima formovalo dějiny v letech 1300 - 1850*. Praha: Academia, 2007.

FEJTOVÁ, Olga, LEDVINKA, Václav, PEŠEK, Jiří a kolektiv. *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*. Praha: Archiv hl.m.Prahy, Scriptorium, 2020.

FERENCOVÁ, Hana, CHMELAŘOVÁ, Veronika, KOHOUTOVÁ Jitka, PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila a kolektiv. *Proměny konfesijní kultury: Metody – témata – otázky*. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2015.

FLÜELER, Marianne und FLÜELER, Niklaus (Hrsg.). *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*. Stuttgart: Theiss, 1992.

FRUGONI, Chiara. *A day in A Medieval City*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005.

FRUGONI, Chiara. *Pietro and Ambrogio Lorenzetti*. Florence: Scala Books, 1988.

GRÖNKE, Eveline und WEINLICH, Edgard. *Mode aus Modeln. Kruseler- und andere Tonfiguren des 14. bis 16. Jahrhunderts aus dem Germanischen Nationalmuseum und anderen Sammlungen*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 14. Nürnberg: Germanisches Nationalmuseum, 1998.

HIML, Pavel, TUČEK, Jan a kolektiv. *Texty k historickému prosemináři FHS UK*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2015.

- HORSKÁ, Pavla, KUČERA, Pavel, MAUR, Eduard a STLOUKAL, Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990.
- HORSKÝ, Jan a SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- HUSA, Václav, PETRÁŇ, Josef a ŠUBRTOVÁ, Alena. *Homo faber: pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha: Academia, 1967.
- HROCH, Miroslav a kolektiv. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- IWAŃCZAK, Wojciech. *Po stopách rytířských příběhů*. Praha: Argo, 2001.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha: Karolinum, 1998.
- LIXLEY, Kevin L.C., HÜBENTHAL, Christoph, MIETH, Dietmar, MÜLLER, Norbert. *Sport and Christianity: A Sign of the Times in the Light of Faith*. The Catholic University of America Press, 2012, p. 26.
- LÖWE, Gerhard und STOLL, Heinrich Alexander. *ABC Antiky*, Praha: Vydavatelství Ivo Železný, 1999.
- MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích 1471 – 1526, díl 3-4*. Praha: Academia, 1997.
- MĚCHUROVÁ, Zdeňka. *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*. In: *Archaeologia historica*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, roč. 35, č. 1-2, s. 95-107.
- MEIER, Frank. *Mit Kind und Kegel. Kindheit und Familie im Wandel der Geschichte*. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag der Schwabenverlag AG, 2006.

- NODL, Martin. *Dětství v předmoderní době*. In.: Souvislosti 4, 1996, s. 7-31
- NODL, Martin a ŠMAHEL, František. *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002.
- ORME, Nicholas. *Medieval Children*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- PANOFSKÝ, Erwin. *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Malwern, Academia, 2013.
- PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II. (1): Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum, 1995.
- PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury I. (1): Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1985.
- RADOSTOVÁ, Šárka (ed.), BAŠTÝŘOVÁ, Hana a GAUDEK, Tomáš (co-eds.). *Ad unicum: umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu I/1 – od gotiky k manýrismu*. V Praze: Národní památkový ústav, 2017.
- ROYT, Jan. *Slovník symbolů: kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998.
- RYWIKOVÁ, Daniela. *Speculum mortis: Obraz Smrti v českém malířství pozdního středověku*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016.
- SINGMAN, Jeffrey L. *Everyday life in Medieval Europe*. Londyn: Greenwood Press, 1999.
- VÉLOVÁ, LUCIE. *Úvod do „Archeologie dětství“*. Historia 1-2, roč.72. Praha: Národní muzeum, 2018. s. 62-77.
- VORAGINE, Jakub de. *Legenda aurea*. Praha: Vyšehrad, 1984.
- ZAPLETAL, Miloš. *Velká encyklopedie her: Hry ve městě a na vsi*. Praha: Olympia, 1988.

ZÍBRT, Čeněk. *Z her a zábav staročeských: příspěvky ke kulturním dějinám českým*. Velké Meziříčí: Nakladatelství J. F. Šaška.

5.3. Jiné online zdroje

ADÁMKOVÁ, Iva. *Suger ze Saint-Denis znovu? Nově! Od Erwina Panofského k dnešku*. [online]. Brno, 2005. [cit.4.8.2020]. Bakalářská práce. Filosofická fakulta Masarykovy univerzity Brno. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/gkon2/scan.pdf>

GILBERT, Rosalie. *The Very Secret Sex Lives Of Medieval Women*. [online]. [cit. 5.7. 2020]. Dostupné z: <https://rosaliegilbert.com/births.html>

Informační centrum bezpečnosti potravin. Ministerstvo zemědělství. [online]. Dostupné online: [30.7.2020]. Zdroj online: <https://www.bezpecnostpotravin.cz/az/termin/76702.aspx>

HANAWALT, Barbara A. *Childrearing Among the Lower Classes of Late Medieval England*. [online]. In: *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 8, no. 1, 1977, s. 1-22. [cit. 5.3. 2020]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/202593?seq=1>

HERLIHY, David, KLAPISCH-ZUBER, Christiane, LITCHFIELD, Burr R. and MOLHO, Anthony. *Online Catasto of 1427*. Version 1.3. [Machine readable data file based on D. Herlihy and C. Klapisch-Zuber, *Census and Property Survey of Florentine Domains in the Province of Tuscany, 1427-1480*.] Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R.I., 2002. [online]. [cit. 27.7.2020]. Dostupné z: <http://cds.library.brown.edu/projects/catasto/>

KOCHÁN, Šimon. *Nálezový soubor ze středověké studny benediktinského proboštství v Brně-Komárově*. [online] Brno, 2014. [cit.30.7.2020]. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filosofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/p45us/diplomova_prace_kochan.pdf

KUBEŠ, Jiří. *Dějiny každodennosti II., 1.díl, (1500-1750)*. Pardubice, 2007-2012. [online]. [cit. 19.7.2020]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/skripta2012.pdf>

LENDEROVÁ, Milena. *Charakteristika a možnosti využití ikonografických pramenů*. In: Úvod do studia kulturních dějin. Pardubice: Univerzita Pardubice, Ústav historických věd. [online]. 12/2007. [cit. 8.4. 2020]. Dostupné z: <http://uhv.upce.cz/upload/lenderova/frame.htm>

MÁTYCHOVA, Kamila. *Dětské hračky ve středověku na Severní Moravě*. [online] Olomouc, 2011. [cit.30.7.2020]. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filosofická fakulta. Katedra dějin umění. Dostupné z: https://theses.cz/id/tprzop/bakalarka_km.pdf

ORROCK, Amy. *Homo ludens: Pieter Bruegel's Children's Games and the Humanist Educators*. Journal of Historians of Netherlandish art. [online]. [cit.7.3.2020]. Dostupné z: <https://jhna.org/articles/homo-ludens-pieter-bruegels-childrens-games-humanist-educators/>

PILZ, Marcus. *Spaß und Reue, oder: Matthäus Schwarz – die wilden Jahre*. [online]. 17.7.2019 [cit.23.6.2020]. Herzog Anton Ulrich Museum. Dostupné z: <https://blog.haum.info/spass-und-reue-oder-matthaeus-schwarz-die-wilden-jahre/>

SCHMIDT, Sandra. *Kindheit im Mittelalter*. [online]. Universität Salzburg, 1999.[cit.23.6.2020]. Dostupné z: <https://www.sbg.ac.at/ges/people/janotta/sim/kindheit.html>

VI. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr.1. **Kolo Štěstěny** v českém vydání Petrarkova díla z roku 1501.

Petrarca, Francesco: Kniehy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí (Praha, Tiskař Pražské bible 1501). Barevný dřevořez na titulní straně fol.1a

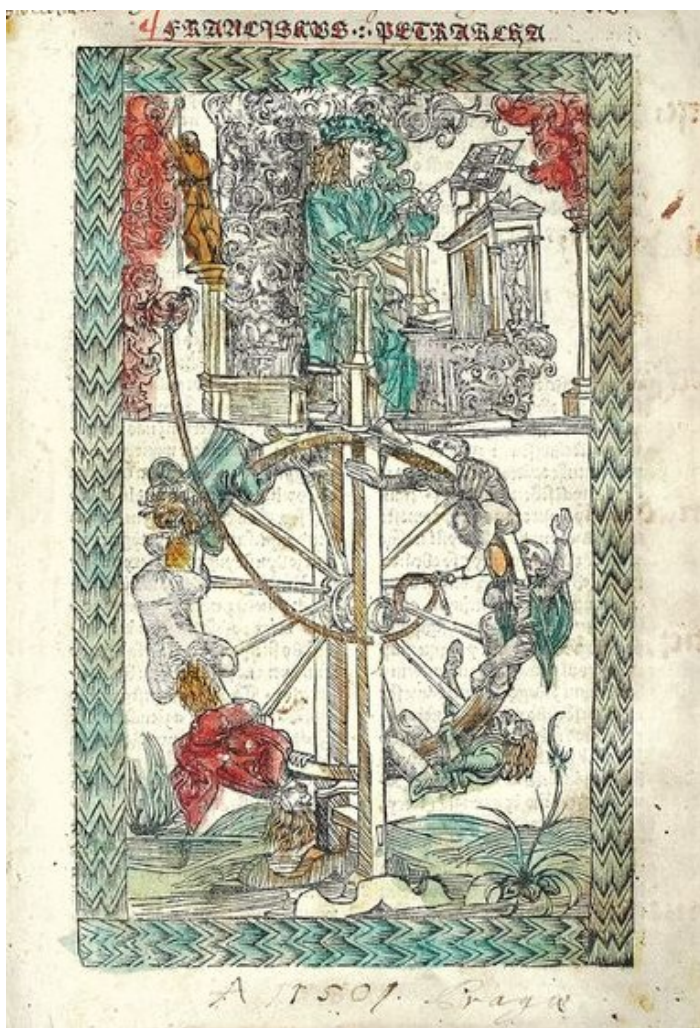
Tvůrcem by mohl být štrasburský ilustrátor Pána rady 1505.

Dílo je uloženo v Královské kanonii premonstrátů na Strahově.

Zdroj online:

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kolo_%C5%A1t%C4%Bst%C3%AD&oldid=17183

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_B_7_15LSCDB-cs#search

Obr. 2. **Šestinedělí.** Vyobrazení z iluminovaného rukopisu Hecyra (tchýně). Tato komedie byla sepsána latinsky. Autor je Térence, ale až počátkem 15. století byla iluminovaná neznámým mistrem Luçonem (Maître d'Étienne Loypeau), který měl být hlavní iluminátor tohoto díla. Rukopis je uložen ve Francouzské národní knihovně v Paříži (Arsenal, rukopis 664, fol. 230v.). Zdroj online: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/360.htm>

Obr. 3. **Místnost šestinedělky** v měšťanském domě na dřevořezu z 16. století. Zdroj kniha: MEIER, Frank. Mit Kind und Kegel. Kindheit und Familie im Wandel der Geschichte. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag der Schwabenverlag AG, 2006, s. 99.

Obr. 4. **Žena rodící na porodní židli** s pomocí porodní báby. Autorem je Rösslin Eucharius, Porodní příručka: RÖSSLIN, Eucharius. Der schwangeren Frauen und Hebammen Rosengarten (1513), v české verzi: Zpráva a naučení ženám těhotným a babám pupkořezným netoliko prospěšná (1519) a je uložena v Ústavu dějin lékařství. Ilustrace z kapitoly 4. Zdroj online: <https://uvi.lf1.cuni.cz/z-historie-nejstarsi-porodnicka-prirucka>
<https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00004811&pimage=7&v=2p&nav=&l=de>

Obr. 5. Výřez z deskového obrazu (malováno temperou): **Adorace Páně z Hluboké z roku 1380** mistra Třeboňského oltáře (jméno neznámé). Rozměry díla byly: 129 × 97,6 cm. Dílo je uloženo v Alšově jihočeské galerii v Hluboké nad Vltavou. Dítě Ježíš je zde zavinuté zmiňovanou **pevnou metodou zavinování**. Zdroj online: [Národní muzeum e-sbírky](#)

Obr. 6. Výřez **cestovní kolébky** z iluminovaného francouzsky psaného rukopisu z roku 1350, vytvořeno v Belgii ve městě Tournai. Název díla v českém překladu „Sliby páva“ (Les voeux de paon). Autorem je Jacques de Longuyon. Místo uložení rukopisu je v knihovně: Pierpont Morgan Library New York, v oddělení rukopisů středověku a renesance, ms g.24 fol 10r. Na obrázku je možné vidět druhou **volnější křížovou metodu zavínaní**.

Zdroj online:

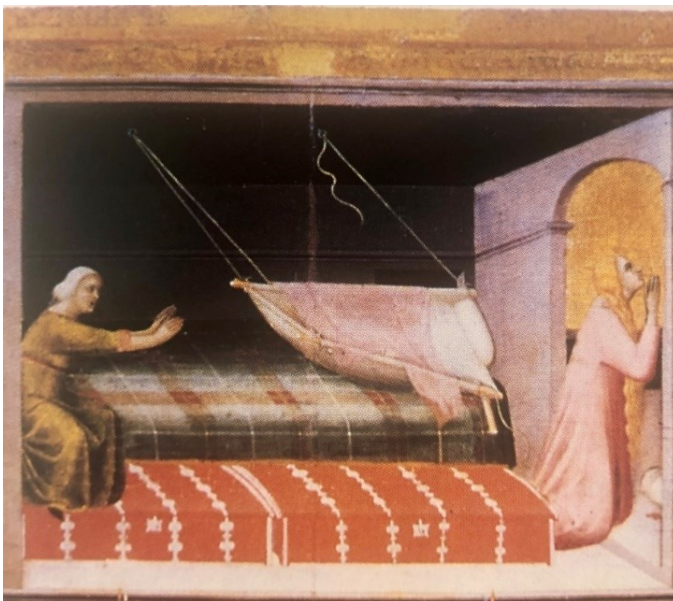
<http://ica.themorgan.org/manuscript/page/14/76974><http://ica.themorgan.org/manuscript/page/14/76974>

Obr. 7. **Cestovní kolébka.** Výřez z latinsky psaného rukopisu ze 14. století: Kniha astrologie (Livre d'astrologie), autor je anonymní. Dílo je uloženo ve Francouzské národní knihovně v Paříži (oddělení latinsky psaných rukopisů: BnF, Latin 7344, fol. 7v). Zdroj online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105160904/f18.image.r=Latin%207344>

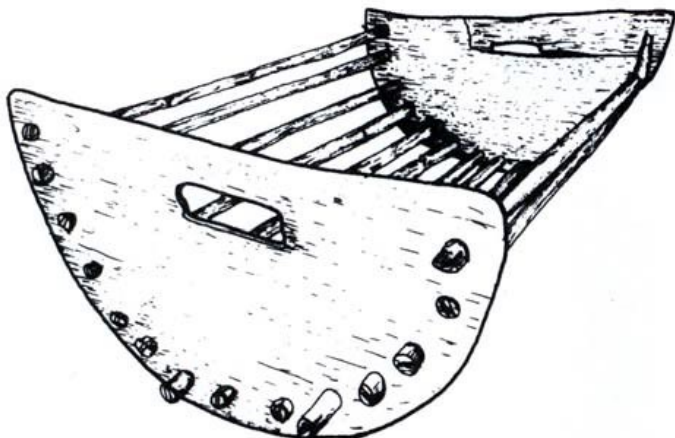
Obr. 8. Výřez z malby: **Svatý Augustino Novello záchrana dítěte,** které chůva houpala příliš prudce až vypadlo z okna, autor: Simone Martini, začátek 14. století, tempera panel, oltářní kus, Siena, Pinacoteca Nazionale.
Zdroj kniha: FRUGONI, Chiara. A day in A Medieval City. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 122.

Obr. 9. **Kolébka z Čáslavi** je archeologický nález z českého prostředí z přelomu 13 – 14. století.

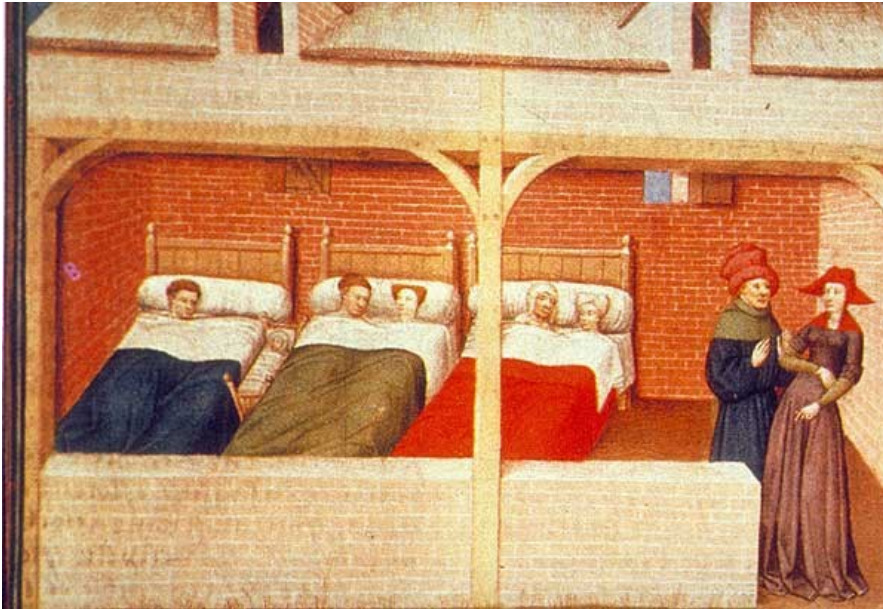
Zdroj: FROLÍK, Jan, HAZLBAUER, Zdeněk, CHARVÁT, Petr, ŠUMBEROVÁ, Radka, TOMÁŠEK, Martin. Čáslav – Místo pro život. Svědectví archeologie. Čáslav: Městské muzeum, 1999, s.145.

Obr. 10. Výřez **italské kolébky z Turínské** miniatury z 2. poloviny 14. století, zdroj: Biblioteca Nazionale, MS E.I.i., fol. 310v. Zdroj kniha: FRUGONI, Chiara, 2005. A day in A Medieval City. Chicago: The University of Chicago Press, s. 120.

Obr. 11. **Novorozenecká postýlka** v pokoji pro hosty v zájezdním hostinci. Miniatura z 15. století z knihy Dekameron od Giovanniho Boccaccia. Paříž, BnF, Arsenal, ms 5070, fol. 337.

Zdroj kniha: FRUGONI, Chiara, 2005. A day in A Medieval City. Chicago: The University of Chicago Press, s. 176.

Obr. 12. Dítě je krmeno ve své kolébce ze **zvířecího rohu**. Výřez z miniatury iluminovaného rukopisu ze 14. století, Bible mistra Jeana de Sy (Bible (Genèse, chap. VIII, 1 -Deutéronome, chap. XXXIV, 6) je uložena ve francouzské národní knihovně v Paříži, MS Fr. 15397, fol. 32v. Zdroj online:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84471814/f70.image.r=MS%20Fr>

Obr. 13. Vyobrazení **svaté rodiny**, Marie kojí Ježiška a sv. Josef přihlíží, rok 1490.

Autorem je Jean de Montluçon. Výřez rukopisu Hodinek (Heures dites de Chappes), který je uložen ve Francouzské národní knihovně (Bibliothèque de l'Arsenal), MS-438, fol. 146.

Zdroj online:

<http://classes.bnf.fr/ema/grands/141.htm>

Obr. 14. **Středověký výběr kojné**, výřez z iluminovaného rukopisu z konce 13. století od italského lékaře Aldebrandina ze Sieny, který je uložen ve Francouzské národní knihovně v Paříži, jazyk francouzština 12323, fol.97.

Zdroj online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9061671d/f103.image>

<http://classes.bnf.fr/ema/grands/241.htm>

Obr. 15. Tento výjev strašidelného **tance se smrtí** znázorňuje to, jak smrt matky nebo kojné mohlo být v době kojení pro dítě ve středověku fatální.

Výřez z iluminovaného rukopisu z 15. století, je uložen ve Francouzské národní knihovně (BnF) v oddělení francouzských rukopisů MS 995, fol. 34v.

Zdroj online: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/182.htm>

Obr. 16. Výřez **chodítka** z francouzského iluminovaného rukopisu z 2. poloviny 15. století od Jeana Fouqueta. Samotný text pochází ze 13. století a jeho autor je Wauchier de Denain. Název rukopisu: Historie od starověku až k Cézarovi (Histoire ancienne jusqu' à César) je uložen v anglické knihovně: Bodleian Libraries, University of Oxford, fol. 031v.

Zdroj online: [Bodleian Libraries MS. Douce 353](https://iiif.bodleian.ox.ac.uk/iiif/viewer/4f58eb0e-90d9-45cb-b5b4-49146ce6785a#?c=0&m=0&s=0&cv=14&r=0&xywh=-1165%2C-149%2C6331%2C2954)

<https://iiif.bodleian.ox.ac.uk/iiif/viewer/4f58eb0e-90d9-45cb-b5b4-49146ce6785a#?c=0&m=0&s=0&cv=14&r=0&xywh=-1165%2C-149%2C6331%2C2954>

Obr. 17. Bratři, kteří se starají o nejmladšího sourozence v chodítku. **Kniha Hodinek rodiny Ango** byla zhotovena v 15. století francouzským mistrem z města Rouen (Maître des Heures Ango), který se tímto dílem proslavil.

Dílo je uloženo ve Francouzské národní knihovně (BnF), NAL 392, fol. 26 bis.

Zdroj online: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/185.htm>

Obr. 18. Žena se modlí za dítě pokousané prasnici, malba temperou na dřevo z r. 1513. Desková malba je uložena ve farním kostele ve městě Großmain, Salzburg, Rakousko, evidenční č. 000952.

Zdroj online: [Institute for Medieval and Early Modern Material Culture](http://www.institute-for-medieval-and-early-modern-material-culture.org/)

Obr. 19. Dubová stolička a keramický, ručně pálený nočník jsou nálezy z Mincovní ulice v Chebu ze 14. století. Oba předměty mohou být brány jako další předměty znázorňující starostlivou péči o děti ve středověku.

Zdroj: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, HOLÝ, Martin, STERNECK, Tomáš, ZELENKA, Jan a kolektiv, 2019. Děti a dětství: Od středověku na práh osvícenství. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 207.

Obr. 20. Autorem této olejomalby na dřevě je Pieter Bruegel starší, obraz s názvem *Dětské hry* pochází z roku 1560 a je uložen v Historickém muzeu umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). 118x161cm. Zdroj online:

<https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr. 21. **Hra na pohřeb.** Výřez z obrazu Pietera Bruegela staršího: Dětské hry (1560).
Místo uložení: Historické muzeum umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). Zdroj
online: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr. 22. **Hra na svatbu.** Výřez z obrazu Pietera Bruegela staršího: Dětské hry (1560).
Místo uložení: Historické muzeum umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). Zdroj
online: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr. 23. **Hra na rytířský turnaj s větrníky.** Výřez z obrazu Pietera Bruegela staršího: Dětské hry (1560). Místo uložení: Historické muzeum umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). Zdroj online: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr. 24. **Hučení do sudu a pohánění obručí.** Výřez z obrazu Pietera Bruegela staršího: Dětské hry (1560). Místo uložení: Historické muzeum umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). Zdroj online: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr. 25. Výřez z obrazu vlámského malíře Martena de Vos, na kterém zobrazil bohatou měšťanskou rodinu s dětmi. Jedno z dětí drží chrastítko, na kterém je upevněn i zmiňovaný **zvířecí zub** (Antonius Anselmus und jeho žena Joanna Hooftman s dětmi: Gillis a Janneken). Obraz byl zhotoven v roce 1577 a je uložen v Bruselském museu: Musées Royaux des Beaux-Arts.

Zdroj online: https://www.wikiwand.com/de/Marten_de_Vos

Obr. 26.

Drobná hrnčářská plastika – chrastítko

Materiál: Keramika

Lokalita: Brno, Veselá ulice

Datace: 2. polovina 15. století

Rozměr: obvod 38 mm, výška 64 mm

Zajímavost: Snad zpodobnění zvířete, ale není jasné. Uvnitř je uchována keramická kulička či kamínek.

Uložení: Archaia Brno, z.ú.

Inv. Číslo: A006_2015-19300_133

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň:

Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 124.

Obr. 27.

Předmět: **Rolnička**

Materiál: Barevný kov

Lokalita: Hrad Rokštějn (Panská Lhota)

Datace: 1. polovina 15. století až konec 15. století

Rozměr: délka 24 mm, šířka 24 mm

Popis: Vyrobeno z tenkého plechu ze dvou polokoulí bez vnitřní kuličky.

Uložení: Ústav archeologie a muzeologie FF MU Brno, Vědecko výzkumná stanice Panská Lhota

Inv. Číslo: Rokštejns A 307

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.), 2020. Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 123.

Obr. 28. **Bručák**

Materiál: zvířecí kost

Lokalita: Opava, bývalá Radniční ulice

Datace: 13/14. století

Rozměr: délka 54 mm, šířka 10 mm, výška 7 mm

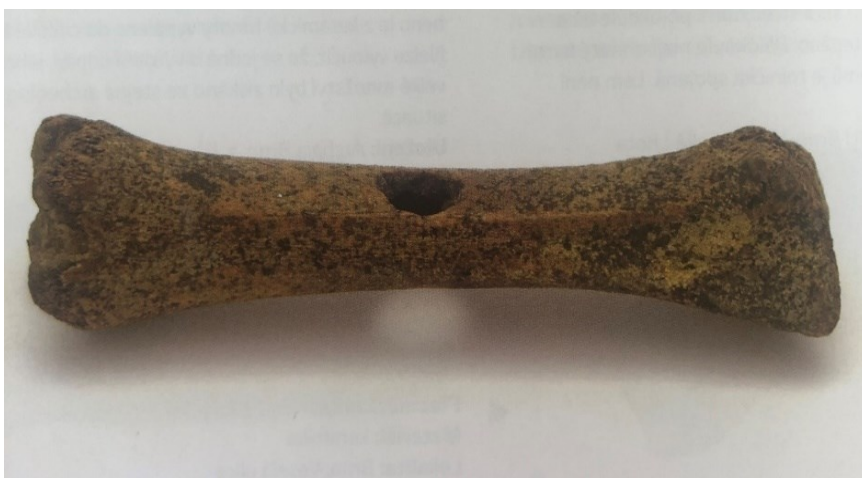
Popis: Pomocí šňůrky provlečené uvnitř se kost otáčela a vydávala bručivé zvuky.

Uložení: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě

Inv. Číslo: 45/10-02118/2

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň:

Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 124.

Obr. 29. Dítě Ježíš si hraje s koníkem tzv. **Steckenpferd** a v ruce má dětský bičík. Výřez je z německé teologické knihy: Reformationsschrift, Cod. theol. quart 136, 1.pol. 16. století, uložena je v knihovně ve Stuttgartu, Württembergische Landesbibliothek. Zdroj online:

<http://previous.bildindex.de/bilder/mi03027g09a.jpg>

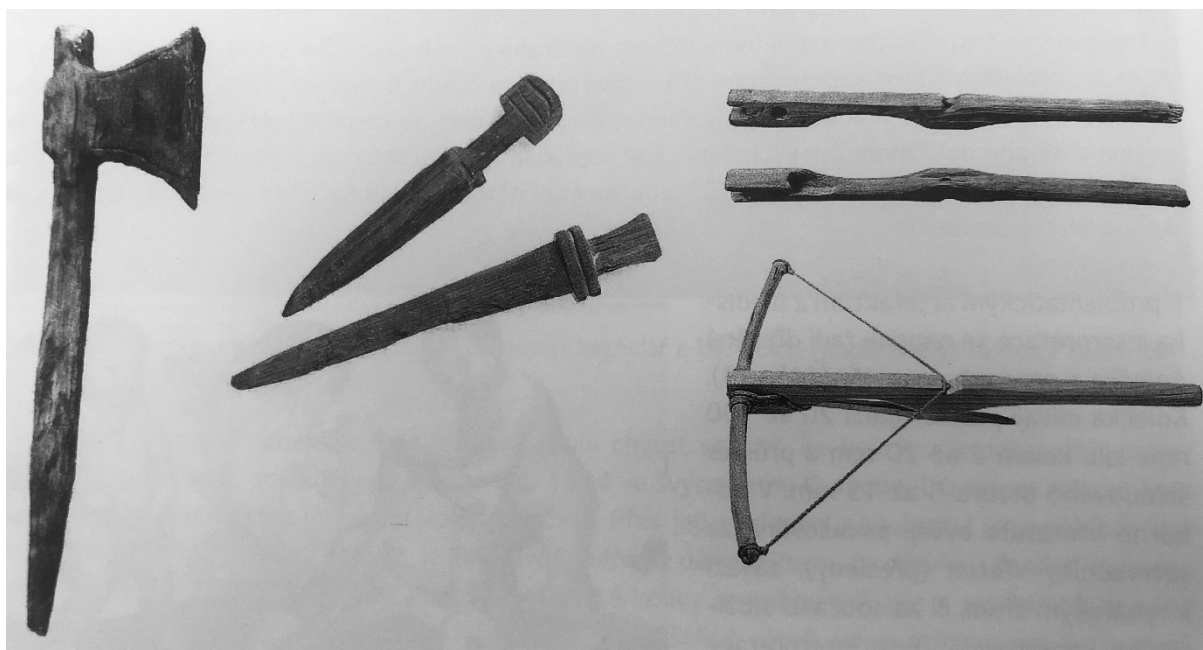
Obr. 30. Výřez hry na rytíře z iluminovaného rukopisu z 15. století od neznámého autora s názvem: **Strašidelné tance (Dance macabre)** je uložena v Národní knihovně v Paříži, v oddělení francouzských rukopisů, BnF Fr 995, fol.7. Zdroj online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100212581/f29.item>

Obr. 31. Výřez z iluminovaného německy psaného rukopisu: **Splendid Sólis** (an alchemical treatise = spis o alchymii) připisovaný Salomonu Trismosinu, datovaný do roku 1582. Uchován v Britském muzeu v Londýně, Harley 3469, fol.31v. Zdroj online: <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=28029>

Obr. 32. Zmenšené varianty **zbraní** ze severní Evropy. Zdroj katalog: HOCH, Aleš (ed.), 2020. Svět středověkých her. Katalog výstavy z Plzně. Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, s.44.

Obr. 33.

Koníček – drobná keramická plastika

Lokalita nálezů: Brno Kozí, ulice Koblížná

Datace: konec 13. století – počátek 14. století

Rozměr: délka 53 mm, šířka 30 mm, výška 55 mm

Popis: Vepředu je otvor na dřívko ve funkci turnajového dřevce. Sedlo i hřívka jsou zdobeny přesečky. Vypáleno a obarveno medovou glazurou.

Uložení: Muzeum města Brno

Inv. Číslo: 452870

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, 105.

Obr. 34.

Koníček – drobná keramická plastika

Lokalita nálezů: Jihlava, Masarykovo náměstí

Datace: 13.-15. století

Rozměr: délka 52 mm, šířka 30 mm, výška 49 mm

Popis: Vepředu je vyznačen otvor, plus vyznačeny důlky na oči. Vypálen i glazován do oranžova.

Uložení: Muzeum Vysočiny Jihlava

Inv. Číslo: A032/2002/36

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.), 2020. Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 104.

Obr.35.

Jezdec – drobná keramická plastika

Lokalita: Brno – Zelený trh

Datace: 2. polovina 16.století

Rozměr: šířka 17 x 31 mm, výška 50 mm

Popis: Pravděpodobně jde o jezdce, který byl vymodelován na sedlo keramického koníka.

Dochovala se jen část. Obličej byl pravděpodobně udělán z formy a následně nastaven na tělo.

Uložení: Archaia Brno, z.ú.

Inv. Číslo: A015/2014-329/80

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 103.

61

Obr.36.

Jezdec na koni – drobná keramická plastika

Lokalita nálezů: Uherský Brod, Komenského ulice

Datace: 1. polovina 14. století

Rozměr: délka 73 mm, šířka 49 mm, výška 87.5 mm

Popis: Téměř kompletní jezdec na koni. Koni chybí nohy a má velmi výrazné uši. Jezdec se drží koně oběma rukama s naznačenými prsty. Obličej jezdce je velmi realistický. Ve spodní části lze vidět naznačeno brnění. Figurka je vyrobena z kaolinové hmoty, která je glazovaná oranžovo medovou barvou.

Uložení: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti

Inv. Číslo: bez

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň:

Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 102.

Obr. 37. Výřez z iluminovaného německy psaného rukopisu: Schwartz Trachtenbuch, vytvořený Matthausem Schwarzem z Augsburgu před rokem 1561. Jednotlivé iluminace jsou malovány vodovými barvami. Rukopis je uložen v Národní knihovně v Paříži, v oddělení německých rukopisů BNF Allemand 211, fol 9. Zdroj online:

<http://classes.bnf.fr/ema/grands/015.htm>

Obr.38. Výřez z iluminovaného rukopisu „**středověké divadlo**“, z románu: Romance of Alexander, z roku 1344 z dílny Jeana de Grise.

Dílo je uloženo: Bodleian Library Oxford, MS. Bodl. 264, fol. 54v). Zdroj online:

<https://iiif.bodleian.ox.ac.uk/iiif/viewer/d21e23ac-11a8-4d24-ad4d-07ad10e0ea34#?c=0&m=0&s=0&cv=129&r=0&xywh=-4668%2C-1%2C14729%2C6873>

Obr.39.

Předmět: Panenky – **drobná keramická plastika**

Lokalita nálezů: Schwaben

Datace: Konec 16. století

Popis: Keramické panenky s členkou tzv. kruselerem. Figurky mají klasickou pozici rukou pro hračku. Vyrobeny byla z bílé hmoty – jílu.

Uložení: Národní německé muzeum v Norimberku

Inv. Číslo: HG 4377/4111

Zdroj online: <http://www.larsdatter.com/toys.htm#hobbyhorses>

Obr. 40. Panenka – drobná keramická plastika

Materiál: Keramika

Lokalita: Uherský Brod, Hradišřská ulice

Datace: 2. polovina 14. až 1. polovina 15. století

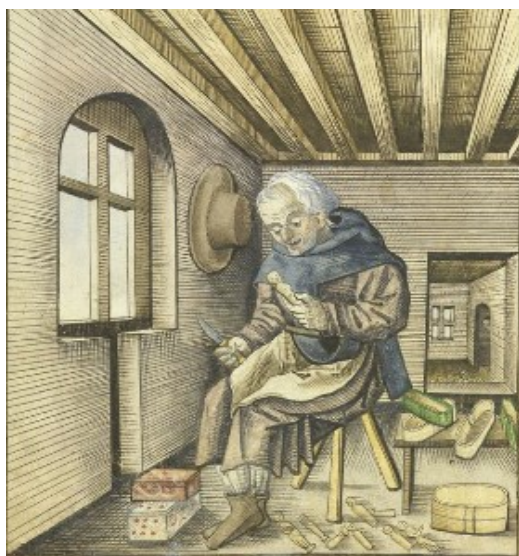
Rozměry: délka 45 mm, šířka 25 mm, výška 14 mm

Popis: Keramické panenky s čelenkou tzv. kruselerem. Figurka vyrobena z bílé kaolínové hmoty a je vypálena tvrdě. Dochována jen z části = hlava, krk a prsa. Na zadní straně je vytvarován úchop prstem. Skrz panenku pravděpodobně procházel otvor 4 mm k uchycení násady.

Uložení: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň:

Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihlava, 2020, s. 109.

Obr.41.

Výroba panenek

Výřez z rukopisu: Die Nürnberger Hausbücher (Zwölfbrüderbücher), kolem roku 1450.

Autorem je Leonard Drechsler, frankfurtský iluminátor

Uložení: Stadtbibliothek Nürnberg

Germanisches Nationalmuseum, Amb. 317b.2, fol. 10v.

Zdroj online:

<https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-10-v>

Obr.42. Stánkový prodej panenek.

Výřez z obrazu: Santa Catalina a Santa María Magdalena od Konráda Witze z r. 1440. Dílo je umístěné v Museu umění ve Strašburku (Musèe de Bèaux Arts, Strasbourg)

Zdroj online:

<https://wikioo.org/es/paintings.php?refarticle=8XYDWK&titlepainting=St.%20Catherine%20and%20Mary%20Magdalene&artistname=Konrad%20Witz>

Obr.43.

Předmět: **Mníšek – drobná keramická plastika**

Lokalita nálezů: Brno, Veselá ulice

Časová epocha: 14. století

Velikost: Výška 75 mm, šířka 27-36 mm

Popis: Dochovala se celá postava muže, který má zřasený šat, který by mohl být znakem mnišského hábitu.

Ruce figurky spíná směrem nahoru jako by se modlila.

Přes hlavu má kapuci – kápi, která je součástí celého oděvu.

Velmi zachovalá plastika s realistickou tváří.

Figurka byla vypálena

a následně pokryta žlutou glazurou. Skrz částí sošky prochází otvor.

Uložení: Archaia Brno, z.ú.

Inv. Číslo: A006/2015-15342/78

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.), 2020. Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, s.108.

Obr.44.

Dívka s panenkou.

Výřez z obrazu: Charity, autorem je Lucas Cranach starší, obraz je z roku 1531.

Dílo je umístěno v „Museum zu Allerheiligen Schaffhausen“ ve Švýcarsku.

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň:

Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 51.

Obr.45. Urozená žena z indiánského rodu Pomeiocků se svojí dcerou, která drží **panenku a chrastítko**. Výřez z ilustrované knihy: A noblewoman of Pomeiock Autorem je John White, rok vydání pak 1590, s. 241. Kniha je umístěna v knihovně v USA: Library of Congress Rare Book and Special Collections Division Washington, D.C. Zdroj online: <https://www.loc.gov/item/2001696965/>

Obr.46. Kuličky – sklo a kámen.

Lokalita: Uherského Brod, Komenského ulice

Datace: 1. polovina 14. století

Velikost: průměr 14 až 26 mm

Popis: Pět exponátů je ze silně zkorodovaného skla, barvy sv.zelená, tm.modrá. Šestá kulička je vyrobená z pískovce světle žlutohnědé barvy.

Uložení: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň:

Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihava, 2020, s. 101.

Obr.47.

Předmět: **Kuličky**

Lokalita: Chrudim, Hradební ulice, jímka

Datace: 15. – 16. století

Velikost: průměr 16 – 18 mm

Popis: Soubor kuliček z jemného plaveného keramického těsta ve světle béžové, šedé, hnědozelené barvě.

Uložení: Regionální muzeum v Chrudimi

Inv. Číslo: A31765/1-7

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.), 2020. Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihlava, 2020, s. 101.

Obr.48. Výřez **houpačky** pocházející z iluminovaného latinsky psaného rukopisu: Hodinky rodiny Ango (Heures de la familie Ango), který byl zhotoven v 15. století francouzským mistrem z města Rouen (Maître des Heures Ango), který se tímto dílem proslavil. Dílo je uloženo ve Francouzské národní knihovně (BnF), NAL 392. Zdroj online: <http://classes.bnf.fr/ema/feuils/feuille2/index.htm>

Obr.49. Výřez **houpačky** z francouzského iluminovaného rukopisu ze 14. století: Romance of Alexander (Román o Alexandrovi). Autor je neznámý, ale někdy se uvádí jméno tzv. Pseudo-Callisthenes. Dílo je uloženo v oxfordské knihovně: Bodleian Library MS. Bodl. 264, fol.78v.

Zdroj online: <https://iiif.bodleian.ox.ac.uk/iiif/viewer/d21e23ac-11a8-4d24-ad4d-07ad10e0ea34#?c=0&m=0&s=0&cv=177&r=0&xywh=-4664%2C0%2C14727%2C6871>

Obr.50. **Balancování na sudu**. Výřez z obrazu Pietera Bruegela staršího: Dětské hry (1560). Místo uložení: Historické muzeum umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). Zdroj online: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr.51. Výřez z iluminace: **balanční pomůcka – sud.**

Výřez pochází z iluminovaného latinsky psaného rukopisu: Hodinky rodiny Ango (Heures de la familie Ango) z roku kolem 1500, který je uložen ve Francouzské národní knihovně (Bibliothèque nationale de France), (BnF), NAL 392.

Zdroj online: <http://classes.bnf.fr/ema/feuils/feuille2/index.htm>

Obr. 52. **Chůze na chudách.** Výřez z obrazu Pietera Bruegela staršího: Dětské hry (1560). Místo uložení: Historické muzeum umění ve Vídni (Kunsthistorische Museum). Zdroj online: <https://www.khm.at/objektdb/detail/321/?offset=12&lv=list>

Obr.53. **Dětské chůdy** – děti si s nimi hrály různě, zde to vypadá jako by šermovaly. Výřez z iluminovaného rukopisu: Romance of Alexander (Román o Alexandrovi). Autorem je

neznámý, ale někdy se uvádí jméno: Pseudo-Callisthenes. Dílo je uloženo v oxfordské knihovně: Bodleian Library MS 264 (r.1338-44) f123r. Zdroj online: <https://iiif.bodleian.ox.ac.uk/iiif/viewer/d21e23ac-11a8-4d24-ad4d-07ad10e0ea34#?c=0&m=0&s=0&cv=266&r=0&xywh=-4672%2C0%2C14723%2C6869>

Obr.54. Výřez z iluminace **dětí na chůdách** pochází z francouzského rukopisu ze 14. století: Romance of Alexander (Román o Alexandrovi). Autor je neznámý, ale někdy se uvádí jméno tzv. Pseudo-Callisthenes. Je uložen v oxfordské knihovně: Bodleian Library MS. Bodl. 264, f65.

Zdroj online: <https://iiif.bodleian.ox.ac.uk/iiif/viewer/d21e23ac-11a8-4d24-ad4d-07ad10e0ea34#?c=0&m=0&s=0&cv=150&r=0&xywh=-4673%2C-1%2C14725%2C6871>

Obr.55. **Dětské chůdy**. Výřez z iluminovaného latinsky psaného rukopisu: Smithfield Decretals (Decretals of Gregory IX with glossa ordinaria), pochází z konce 13. a počátku

14. století. Hlavním autorem glos je Bernard z Parmy a text tohoto rukopisu sestavil Raymund z Peñafortu, vznikl ve Francii (Toulouse). Dílo je uloženo: v Britské knihovně v Londýně: British Library. Royal 10 E IV f77r. Zdroj online:

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=royal_ms_10_e_iv_fs001r

Obr.56.

Předmět: **Káča z dubového dřeva**

Lokalita: Plzeň č.p. 5, náměstí Republiky 6, jímka

Datace: 14.- 15. století

Velikost: Délka 72 mm, průměr 42 mm

Popis: Vlček má kuželovitý tvar s kovovou osou

Uložení: Západočeské muzeum

Inv. Číslo: HS29704

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her.

Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni a

Muzeum Vysočina Jihlava, 2020, s. 97.

Obr.57.

Předmět: **Káča ze dřeva**

Lokalita: Hradec Králové čp. 143 - 144

Datace: 13. – 15. století

Velikost: Výška 45 mm, průměr 21 mm

Popis: Špalík kruhového průřezu. Na vlčku lze vidět stopy nástroje (dláta nebo nože), kterým byl opracovávaný.

Uložení: Muzeum východních Čech v Hradci Králové

Inv. Číslo: nálezové č. 416/71

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni a Muzeum Vysočina Jihlava, 2020, s. 97.

Obr.58.

Předmět: **Káča ze dřeva**

Lokalita: Opava, Drůbeží trh

Datace: 14. století

Velikost: Výška 85 mm, šířka 75 x 50 mm

Popis: Káča, která se roztáčela prsty bez bičíku.

Uložení: Národní památkový úřad, územní odborné pracoviště v Ostravě

Inv. Číslo: 50/05 – 463/82

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Západočeské muzeum v Plzni a Muzeum Vysočina Jihlava, 2020, s.97.

Obr.59

Předmět: **Bičik ze dřeva a kůže**

Lokalita: Hradec Králové čp. 143 - 144

Datace: 13. - 14. století

Velikost: Délka 157 mm, šířka 14 mm

Popis: Bičik sloužil k pohánění káči.

Uložení: Muzeum východní Čechy v Hradci Králové

Inv. Číslo: náložové č. 744/71

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.).

Svět středověkých her. Katalog výstavy. Západočeské muzeum v Plzni a Muzeum Vysočina Jihlava, 2020, s. 97.

Obr.60. **Dva chlapeč roztáčí káču, oba mají v rukou bičíky.** Tento výřez pochází z počátku 14. století z latinsky psaného žaltáře (The Queen Mary Psalter) Jméno autora není známo. Dílo je uloženo v Britské knihovně v Londýně (Royal MS 2 B VII, fol. 164r). Zdroj online:

<https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IIIID=53030>

Obr.61. **Chlapec roztáčí káču bičikem.** Výřez z iluminované encyklopedie: De proprietatibus rerum (O vlastnostech věcí) z kapitoly: Roky života člověka, připisovaná knězi Bartholomaeusovi Anglicusovi (Bartholomew). Tato iluminace pochází z počátku 15. století. Dílo je uloženo v Národní knihovně v Paříži, BNF Fr. 9141, fol.98. Zdroj online: <http://classes.bnf.fr/ema/grands/107.htm>

Obr.62. **Zabíjačka a tvoření balónku z měchýře prasete.**

Výřez z miniatury breviáře: Breviarium Ercole d'Este, 15. století, dílo uloženo v knihovně v Modeně (Biblioteca Estans), MS V.G.II (lat.424, fol.6v.). Zdroj kniha: FRUGONI, Chiara, 2005. A day in A Medieval City. Chicago: The University of Chicago Press, s. 122

Obr. 63. **Balónek z hověziny**

Lokalita: Opava, Drůbeží trh

Datace: 14. století

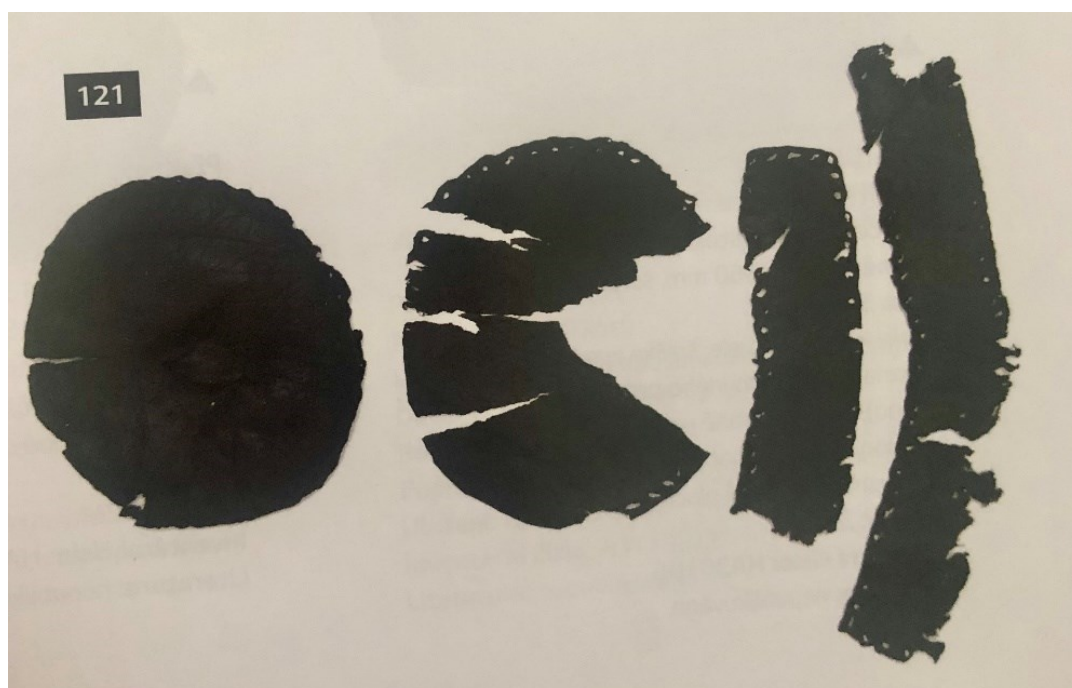
Velikost: Průměr 66-77 mm, pásek 135 x 22 mm

Popis: Usňový míček vyrobený z hovězí kůže je sešitý ze dvou kruhových dílů a spojený byl středovým pruhem. Bohužel výplň se nedochovala.

Uložení: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě

Inv. Číslo: 50/05 – 439/44

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.), 2020. Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihlava.

Obr. 64. **Děti a dospělí si hrají se sněhem – koulují se.** Výřez miniatury z 15. století ze známé knihy hodinek: Heures de duchesse de Bourgone. Dílo je uloženo v museum ve Francii – Musée Condé, Chantilly, MS 76, fol. 12, Réunion des Musées Nationaux.

Zdroj kniha: FRUGONI, Chiara. A day in A Medieval City. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, s. 129.

Obr.65. Dětské sánky z jedlového dřeva

Lokalita: Plzeň čp. 79, Pražská 5, jímka

Datace: 14.- 15. století

Velikost: Délka 450 mm, šířka 110 mm

Popis: V přední části sáněk byl dochován provaz, ten na fotografii není zachycen.

Uložení: Západočeské muzeum, Inv. Číslo: HA29253

Zdroj fotografie: HOCH, Aleš (ed.). Svět středověkých her. Katalog výstavy. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni ve spolupráci s Muzeem Vysočina Jihlava, 2020, s. 120.

Obr.66. **Zimní krajina s bruslicími dětmi na zamrzlé řece a ptáky.** Výřez ze známého obrazu Pietera Bruegela staršího z roku 1565. Desková malba olejem: 37 x 55,5 cm. Dílo je uloženo v museu v Belgii: Royal Museums of Fine Arts of Belgium. Zdroj online: https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/b/bruegel/pieter_e/01/13winter.html

Obr.67. Výřez **koupajících se chlapců**, jeden z nich má v ruce lodičku.

Tento iluminovaný latinsky psaný rukopis: Hodinky rodiny Ango (Heures de la familie Ango) z roku kolem 1515 je uložen ve Francouzské národní knihovně (Bibliothèque nationale de France), BNF NAL 392, fol. 134v. Zdroj online:

<http://visualiseur.bnf.fr/ConsulterElementNum?O=IFN-07911614&E=JPEG&Deb=1&Fin=1&Param=C>

Obr. 68. Velký **požár města Prahy** z roku 1541 od Heinricha Steinera z Augsburgu.

Ručně kolorovaný dřevorez – ilustrace, originál je uložen v soukromé sbírce. Zdroj online:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Po%C5%BE%C3%A1r_Mal%C3%A9_Strany_a_Hrad%C4%8Dan#/media/Soubor:Heynrich_Steier_Prag_1541.png

Obr. 69. **Město Bern v plamenech**, miniatura z knihy z poloviny 15. století s názvem: Spiezer Bilder Chronik. Autorem je Diebold Shilling. Dílo je umístěno ve městě Bern v knihovně Burgerbibliothek, MS Hist. Helv. I., 16, fol. 136.

Zdroj online: <https://www.e-codices.unifr.ch/en/bbb/Mss-hh-I0016/136/0/Sequence-50>

Obr.70. **Dítě bylo oživeno svatým Mikulášem.** Autor byl italského původu: Ambrogio Lorenzetti. Malováno temperou na dřevěný panel tedy desková malba (byl součástí bočního křídla triptychu, které tvořilo část oltáře nebo dveří svatostánku), 96 x 52,5 cm. Dílo bylo zhotovené v roce 1332 a je uloženo v galerii ve Florencii: Galleria degli Uffizi, Florence. Zdroj online: <https://www.wga.hu/index1.html>

Obr.71. **Domácí nehoda, dítě vypadlo z okna.** Autor iluminace byl Jean Miélot (Jehan), součástí rukopisu: *Miracles de Notre Dame*, který je původem z Flander z poloviny 15.století. Uložen je v Paříži, Národní knihovna (BnF), oddělení rukopisů, francouzština 9199, fol. 87v. Zdroj online:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105325908/f188.image.r=Fr%209199>.

Obr.72. **Riziko utonutí.** Autor výřezu této iluminace je Mathieu Le Vasseur, kterou zhotovil ve 14. století.

Součástí francouzsky psaného rukopisu: Guillaume de Saint-Pathus, Vie et Miracles de saint Louis (Život a zázraky svatého Louise). Dílo je uloženo v Národní knihovně v Paříži (BnF), v oddělení rukopisů, francouzština 2829, fol. 98v.

Zdroj online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8447303m.image>
<http://classes.bnf.fr/ema/grands/349.htm>

